

ARKEOLOGI OG KULTURHISTORIE Nr. 2-2023. 110 kr

Nytt fra fortiden

SPOR



Sensasjonelt
gravfunn
fra Otrøya

The Rock
of Cashel

En liten
båtgrav og
et hus på Jøa

NTNU
Vitenskapsmuseet

MUSEUMS-
FORLAGET

SPOR

nr. 2-2023, 38. årgang, hefte nr. 76
ISSN 0801-5376

Utgitt av Museumsforlaget og NTNU Vitenskapsmuseet,
Institutt for arkeologi og kulturhistorie

Redaktør Ellen Grav

Fagredaksjon Ellen Grav, Ingvild Sjøbakk
og Sissel Ramstad Skoglund

Fotograf/bildekonsulent Knut Sande

Forlagsredaktør Laila Andreassen

Layout Type-it AS, Trondheim

Trykk aksell.no

Kontakt forlaget for bestilling eller spørsmål om abonnement

Museumsforlaget
Kjøpmannsgata 23
NO-7013 Trondheim
telefon [47] 47 47 87 47
post@museumsforlaget.no

SPOR er beskyttet av lov om opphavsrett til
åndsverk, og avtaler om kopiering inngått med Kopinor.
Ta kontakt med forlaget om du ønsker å gjengi deler av
SPOR, i medieuavhengig form.

© MUSEUMSFORLAGET Trondheim 2023

Ved å publisere i dette SPOR overdrar forfatteren retten
til å framstille, mangfoldiggjøre og utgi sitt verk i SPORs
papiirutgave og digitale utgave, til Museumsforlaget.
Forlaget kan videre distribuere verket gjennom databaser
som forlaget samarbeider med. Denne publiseringsretten
er eksklusiv i seks måneder fra utgivelsestidspunktet. Etter
disse seks månedene har gått, kan forfatteren legge ut
verket på sitt eget nettsted eller på nettsted som forfatterens
arbeidsgiver har etablert.

Redaksjonen overtar ikke ansvar for manuskript eller bilder
som ikke er bestilt.

Redaksjonens adresse

SPOR
NTNU Vitenskapsmuseet
Institutt for arkeologi og kulturhistorie
7491 Trondheim

Forsidebilde: Bygningskomplekset «The Rock of Cashel»
i Irland. Foto: Martin Callanan, NTNU

INNHold

- 4** SENSASJONELT GRAVFUNN
FRA OTRØYA
- 9** TIDLIGERE KJENTE STEINALDERGRAVER
I MIDT-NORGE
- 13** KATTA PÅ «KATTA» OG ANDRE
DYRISKE FUNN
DYR OG MENNESKER I 1800-TALLETS
TRONDHEIM
- 17** GULLRINGENS REISE TIL STEINKJER
- 23** BOKTIPS
- 24** THE ROCK OF CASHEL
MONUMENTAL MAKT – USYNLIG KRAFT
- 31** BOLIGTRENDER I ELDRE STEINALDER
– FRA TELT TIL GROPHUS
- 38** KORT FORTALT
QR-KODER I UTSTILLINGENE
- 40** JARLENES LADE
- 45** EN LITEN BÅTGRAV OG
ET HUS PÅ JØA



4



24



45



LEDER

I disse dager kan vi lese om et sensasjonelt funn her i Norge, nemlig en hellekistegrav fra steinalder. Hellekister som denne er svært sjeldne, og er aldri tidligere funnet i Vestland. Men det er heller ikke hverdagskost å finne graver som er så gamle. Her i Midt-Norge kjenner vi fra før av bare tre noenlunde sikre graver fra denne perioden. I dette nummeret av SPOR skal du imidlertid få lese om et funn som arkeologene mener må være en fjerde grav. Artikkelen gir også et innblikk i tolkningsarbeidet som må gjøres i slike tilfeller. Hvordan kan vi tolke noe som en grav når det ikke finnes noe skjelett? Og hva kan fortidens graver lære oss om tro og ritualer?

Også dyr har i noen tilfeller blitt begravd. Artikkelen fra Katedralskolen forteller om opprettelsen av forgjengeren til Dyrebeskyttelsen, og om et elsket kjæledyr som ble begravd på omsorgsfullt vis. I forhistorisk tid kjenner vi til at mennesker noen ganger fikk dyr med seg i grava – slik vi ser i en båtgrav på Jøa. Den unge mannens grav var sterkt forstyrret, men inneholdt likevel en hel del informasjon som vi kan bruke til å lære mer om de som levde langs kysten i vikingtid.

I tillegg til kulturmiljøet Jøa får vi lese om kulturmiljøet på Lade i Trondheim samt et helt spesielt kulturmiljø i Irland, nemlig The Rock of Cashel. Her har vi ruiner og stående bygninger fra forhistorisk tid, som bevis på at dette stedet har hatt en spesiell betydning gjennom flere epoker. Når det gjelder Lades symbolske funksjon, kjenner vi den mest fra skriftlige kilder, så de få arkeologiske sporene som finnes, er helt spesielle for å forstå Lades virkelige betydning.

I tillegg til alt dette får dere lese om hus fra steinalder og gull fra det romerske riket – samt andre fantastiske historier fra fjern og nær gjennom tusener av år.

God lesning i høstmørket!

Ellen

Sensasjonelt gravfunn FRA OTRØYA

Gravfunn fra steinalderen kan med rette kalles sensasjonelle her i landet. Høsten 2021 fant vi det vi mener er en grav fra yngre steinalder i Hagebukta på Otrøya i Molde kommune. Gravgavene tyder på at den døde hørte hjemme blant folk som levde av sjøfangst og fiske, men som også kan ha hatt langveis kontakt med samtidige bønder.

*Utgravingsarbeid rundt steinsirkelen
som markerte gravanlegget i
Hagebukta på Otrøya. Foto: Michael
A. James, NTNU Vitenskapsmuseet*





Hagebukta og landskapet på østsida av Otrøya. Torvdekket fjernes med gravemaskin der vi skal gjøre nærmere undersøkelser. Gravfunnet dukket opp omtrent der anleggsvegen kom ned, øverst til venstre i området der skogen er fjernet. Foto: Kristoffer R. Rantala, NTNU Vitenskapsmuseet

SILJE E. FRETHEIM

Grava dukket opp under arkeologiske utgravinger på Otrøya. Undersøkelsene våre der ble fullført i 2022, og dere kan lese mer om resultatene fra den innholdsrike fjorårssesongen i SPOR nr. 2-2022. Et av de mest spennende funnene gjorde vi imidlertid allerede i 2021, i Hagebukta: en grav fra yngre steinalder. Kun tre rimelig sikre graver fra steinalderen er tidligere kjent i Midt-Norge (se egen artikkel for mer om disse).

FUNNENE

Grava lå i et landskap med spor etter bosetning fra både eldre og yngre steinalder på små flater inneklemt mellom berg og bratt ur. Den bestod av en grunn, mannsstor grop med en litt mindre sirkel av stein lagt som markering på toppen, inkludert en stor, flat stein som strakk seg inn mot midten av sirkelen. I og rundt steinsirkelen dukket det opp flere svært spesielle gjenstander. Det ble ikke funnet noe skjelett i gropa, men

sirkelmarkeringen og plasseringa av gjenstandene gjør likevel gravtolkninga sannsynlig.

Det første funnet dukket opp rett under torvjorda i den steinete utkanten av området som skulle undersøkes, akkurat der vi gikk ned fra anleggsvegen og videre ut til steder med mer typiske boplassfunn. Det var et svært stykke flint av uvanlig god kvalitet, tilhugget langs kanten på begge sider. Det ligna slett ikke på den vanlige *strandflinten*, som vi kaller flintknollene som ble liggende igjen på norske strender da isflak med stein og grus i bunnen drev nordover med Golfstrømmen mot slutten av siste istid. Bilder av flintstykket fra Hagebukta ble straks sendt til en av nåtidas mest erfarne norske flintsmeder, Morten Kutschera. Han ble den første til å trekke paralleller til såkalte *flintmandler*, og mente at folk måtte ha brakt dette flintstykket med seg helt fra Danmark. Flintmandler er emner til store gjenstander, som dolker eller sigder, stort sett fra sein yngre steinalder. Kulturhistorisk museum i Oslo har



*Emne av flint, eller flintmandel. Flinten er av høy kvalitet, og grovt tilhugget langs alle kanter. Rester av flintens naturlige kalkoverflate synes på begge flatsidene. Funnet måler omtrent 20 x 10 x 6 cm.
Foto: Åge Hojem, NTNU Vitenskapsmuseet*



Skifergjenstandene som ble funnet i og ved steinsirkelen. Øverst er to uvanlig brede spydspisser funnet rett utafor sirkelen. Bredden på den til høyre er 6 cm. I midten er dolken eller spydspissen som ble funnet stående med odden ned, inni sirkelen. Nederst er den mystiske gjenstanden som ble funnet i to deler; og som verken har egger eller odd. Foto: Åge Hojem, NTNU Vitenskapsmuseet

noen av disse i samlingene sine, men i Vitenskapsmuseets distrikt er de knapt kjent fra før av. Riktig nok finnes det også noen finere tilhuggete (og mer mandelforma) flintgjenstander i samlingene våre, blant annet to stykker som ble funnet sammen ved Heggdalsvik på sørsida av Otrøya. Disse ble tolka som et *depotfunn*, det vil si ting lagt ned som et offer eller gjemt unna til seinere bruk. Det som er litt ekstra spesielt med emnet fra Hagebukta, er at det er så veldig grovt tilhugget. Egentlig ser det ikke ut til å ha vært gjort av noen som faktisk hadde en plan om – eller teknikken til – å lage en dolk eller en sigd.

Med et så spesielt funn ble det naturligvis satt av tid til å renke mer opp i det steinete området nær den bratte ura vest for Hagebukta. En tydelig konstruert sirkel av stein med diameter på 1,5 meter ble synlig under gjørma, og så kom funnet av den første skifergjenstanden inni sirkelen. Eller en halv gjenstand, skulle det vise seg, for da det neste skiferfunnet dukket opp, oppdaget vi at de to kunne settes sammen. Selv med begge halvdelene på plass var det ikke så greit å si hva dette var. Gjenstanden har en form som kan minne både om en dolk og om en spydspiss, men den har verken egger eller noe som ligner en spiss i noen av endene.



Den største av spydspissene av grønn skifer er akkurat funnet og skylt. Foto: M.A. James, NTNU Vitenskapsmuseet



Stort garnsøkke laget av en naturlig oval stein, med en jevnt prikkhugget fure hele vegen rundt. Søkket lå inne i steinsirkelen. Foto: Åge Hojem, NTNU Vitenskapsmuseet

Nå hadde vi virkelig fått blod på tann. Mistanken om at dette kunne være noe så sjeldent som en steinaldergrav, var vekket, og området ble sperret av, omtrent som på et åsted. Under den videre gravinga fokuserte vi på steinsirkelen og området rundt. Rett utafor sirkelen dukket det opp først én, og så enda en uvanlig bred spydspiss av grønn skifer. Parallell til disse har vi i hovedsak avdekket blant gamle løsfunn fra Hitra – *Spydspisser av den kraftige og brede form som tidligere er kjent særlig fra Hitra*, som det står i Vitenskapsmuseets funnkatalog. En av disse har vært utstilt på Kystmuseet på Hitra, da som en *harpun*. Og det kan absolutt være noe i det. Både spydspisser og kniver av skifer ser vi gjerne i sammenheng med en fangstkultur spesialisert på marine pattedyr i yngre steinalder, før jordbruket blir etablert. Kanskje var de største spissene ment for hvalfangst? Hvalen går igjen som motiv på veideristninger fra samme periode, og må ha vært viktig både symbolsk og som en uovertruffen ressurs.

De to siste funnene som dukket opp inni steinsirkelen, var nok en skifergjenstand som enten kan være en spydspiss eller en dolk, funnet stående med odden ned, og et svært gransøkke. Lignende garnsøkker finner vi fra eldre steinalder og helt opp til moderne tid i Norge – en tidløs form! Søkket veier over ett kilo, og er blant de tyngste vi har i samlingene våre fra steinalderen. I de strømrrike sundene nord og øst for Otøya har det kanskje vært nødvendig med såpass mye vekt for å holde et garn på plass, men i en grav er det mindre åpenbart hva søkket var til. Var den døde en dyktig garnfisker? Eller skulle søkket kanskje holde noe (eller noen) på plass i grava?

Til slutt ble massene inni steinsirkelen gravd vekk, og det viste seg at det var en nedgraving under sirkelen, som delvis

fortsatte utafor den. Nedgravinga var avlang og mannsstor, to ganger litt over én meter, men under en halv meter dyp. Tre dateringsprøver av trekull i og ved gropa fikk resultater innen tidsrommet 4000–3000 f.Kr.

TOLKNINGA

Er dette faktisk en grav? Og hvem ble den i så fall laget for? Vel, vi fant ingen levninger av noen person, men mange andre elementer er jo på plass: selve nedgravinga, steinsirkelen som en mulig gravmarkør over den, og gjenstandene, som nesten uten unntak skiller seg ut fra alminnelige boplassfunn. Men alt dette kan jo også passe inn i kategorien depot- eller offerfunn. Vi har fortsatt en rekke naturvitenskaplige prøver av jordmasser i og rundt den mannsstore gropa inne til analyse, og håper de skal kunne kaste mer lys over saken. Blant annet vil jordmasser der det en gang lå bein, kunne ha et ekstra høyt fosfatinnhold, faktisk i årtusener etter at beina ble fullstendig nedbrutt. Dette kan vi kartlegge når vi gjør systematiske analyser av jord både i og utafor funnstedet.

Dateringa av funnet kan det også hende vi må jobbe litt mer med. Prøvene så langt peker mot 4000–3000 f.Kr, og skifergjenstandene kan godt være fra den tida, men hva med det svære flintemnet? Hvis det faktisk var et emne til en dolk eller en sigd, må vi tro at det hørte hjemme seinere i yngre steinalder, for vi knytter denne typen gjenstander til de tidlige jordbrukerne, og de ser ikke ut til å komme til Midt-Norge før rundt 2300 f.Kr.

Her ligger det kanskje en nøkkel til forståelse i huggeteknikken som er brukt på emnet. Flere personer med god kunnskap



Gravanlegget etter at flere steiner og gjenstander er blitt gravd fram inne i steinsirkelen. Sirkelen som var synlig fra toppen av er markert med bred, transparent linje. Gropa under sirkelen er markert med tynn stipla linje. A: garnsøkke. B: stående dolk eller spydspiss av skifer.
Foto: H. Westgaard, NTNU Vitenskapsmuseet

om flintarbeid har påpekt hvor merkelig uproff tilhugginga ser ut til å være, spesielt dersom målet var å lage en dolk eller en sigd. Men hva om de som la ned flintstykket, slett ikke hadde dolker eller sigder i tankene? Hva om de isteden hørte hjemme i en reindyrka sjøfangstkultur, og hadde fått tak i dette store og eksotiske stykket med kvalitetsflint fra folk langt, langt unna (Danmark?) med et helt annet levevis?

Dette er i hvert fall en arbeidshypotese for det videre tolkningsarbeidet: For det første at det *er* en grav, for det andre at gjenstandene er lagt ned på samme tid, og for det tredje at den eller de døde hørte hjemme i en sjøfangsttradisjon – og dermed fikk med seg flintemnet som et verdifullt stykke råstoff med potensial til å bli hva det enn måtte være døde fangstfolk trengte, i tillegg til harpuner og fiskeutstyr.

Gjenstandene er utstilt på NTNU Vitenskapsmuseet ut november 2023.

Lesetips

<https://blogg.vm.ntnu.no/samlingsglimt/2012/05/04/hvalen-i-yngre-steinalder/>

Forfatter

Silje Elisabeth Fretheim har ph.d. i arkeologi og jobber som prosjektleder ved Institutt for arkeologi og kulturhistorie, NTNU Vitenskapsmuseet.

*En vakker båtøks lagd enten i hyperitt
eller doloritt, funnet i en grav på Sem
i Snåsa. Foto: Per Fredriksen, NTNU
Vitenskapsmuseet*

Tidligere kjente steinaldergraver i Midt-Norge

Det er registrert få sikre graver fra steinalderen i Norge. I Midt-Norge finnes det tre, deriblant en barnegrav. Alle gravene er fra yngre steinalder (3800–1800 f.Kr.), og de er svært forskjellige med hensyn til form, innhold og lokalisering i landskapet.

Denne artikkelen er basert på et eldre blogginnlegg som omhandler de tre gravene fra steinalder i Midt-Norge, som var kjent før graven på Otrøya ble funnet.

JENNY KALSETH

Gravfunn fra steinalder i Norge er en sjeldenhet, og de fleste av dem stammer fra boplasser. Disse funnene kan fortelle oss hvor og hvordan menneskene bodde, hvordan de utnyttet landskapet, hva de jaktet på, og hvilke aktiviteter som foregikk på boplassen. Det meste som ligger igjen på boplassene, er gjenstander som steinaldermenneskene forlot fordi de ikke hadde bruk for dem mer, som for eksempel avfall fra redskapsproduksjon og forkastede/ødelagte gjenstander.

Som kildemateriale representerer funn fra graver noe annet. Disse funnene forteller hvem som ble gravlagt, hvor de ble gravlagt, og hvilke rituelle handlinger som var knyttet til selve begravelsen. Hele og fullt funksjonelle redskaper ble bevisst lagt ned / ofret i gravene. I noen graver er det bevart skjelettresten som kan fortelle noe om den døde alder, helse, kosthold og dødsårsak – og om datidens generelle levekår. Dette er et verdifullt kildemateriale for flere disipliner innen naturvitenskapelige, humanistiske og samfunnsvitenskapelige fag.

HVORFOR FINNER VI SÅ FÅ GRAVER FRA STEINALDEREN I NORGE?

Det er sannsynligvis flere årsaker til at det ikke er blitt påvist flere sikre graver fra steinalderen i Norge. Dette kan være manglende overflatemarkering, nyere forstyrrelser og dårlige bevaringsforhold.

Få av de påviste gravene fra steinalder var markert på en måte som er gjenkjennelig for oss. Noen overflatemarkeringer kan ha råtnet bort, eller de kan ha blitt pløyd over eller fjernet. Gravene kan ha ligget i områder som i dag er dyrket opp. I forbindelse med pløying, grøfting og annet jordarbeid er det funnet flere gjenstander som på grunnlag av tilstand og utseende trolig opprinnelig er gravgaver. Den aktiviteten som resulterer i at gjenstander blir funnet, ødelegger imidlertid gjerne den opprinnelige sammenhengen de ble lagt ned i. Dette gjør det vanskelig å fastslå om disse gjenstandene stammer fra graver eller ikke. I tillegg er det generelt dårlige bevaringsforhold for organisk materiale i jorda i Norge. Surt jordsmonn og mye utvasking i jorda gjør at bein og tre råtner relativt fort, og fyllskifter blir vanskeligere å se.

GRAVRØYSENE PÅ VARØ, NÆRØY

I heldige tilfeller er overflatemarkeringen på gravene bevart. På Varø på Nærøy, langs foten av en bergås, lå det tre røyser på rekke med 15 meters mellomrom. I 1913 ble stein fra røysene fjernet for å brukes som bygningsstein, og under røysene fant grunneieren fire økser fra yngre steinalder.

Funnstedet ble i ettertid nærmere undersøkt av arkeolog Karl Rygh. I den østligste røysen ble det observert to store steiner stående med to meters mellomrom, med flatsiden vendt inn mot hverandre. Mellom disse hadde én av øksene ligget. I den midterste røysen ble det funnet to økser, og i den



De fire øksene som ble funnet i gravrøysene på Varø på Nærøy. Den lengste øksa er 12 cm lang. Foto: O.B. Pedersen, NTNU Vitenskapsmuseet

vestligste røysen lå én øks plassert ved siden av en stor stein. Rygh var selv ikke i tvil om at det dreide seg om tre graver fra yngre steinalder. Øksene kan dateres til 3300–2350 f.Kr.

STRIDSØKSGRAVEN PÅ SEM, SNÅSA

Moderne forstyrrelser trenger ikke alltid å medføre at hele graven blir ødelagt, noe stridsøksgraven på Snåsa er et godt eksempel på. Høsten 1956 ble det funnet en flott stridsøks under arbeid i et grustak på Sem i Snåsa. Funnstedet ble senere fagmessig undersøkt av arkeolog Fredrik Gaustad. Under der stridsøksa ble funnet, lå graven fortsatt intakt. På en oval steinpakning ble det funnet et leirkar, og spor av organisk materiale som ble tolket som rester etter den gravlagte. Graven dateres til perioden 2700–2350 f.Kr.

Bilde fra utgravingen av stridsøksgraven på Snåsa. Personen på bildet holder øksa omtrent der den ble funnet. I forgrunnen til høyre kan man så vidt skimte restene av leirkaret.
Foto: NTNU Vitenskapsmuseet





Harpunspissen som ble funnet i barnegraven i Bjønnhelleren. Foto: O.B. Pedersen, NTNU Vitenskapsmuseet

BARNEGRAVEN I BJØNNHELLEREN, AURE

Huler og hellere er et unntak med hensyn til dårlige bevaringsforhold. Her er det mørkt, kjølig og beskyttet mot vær og vind. I Bjønnhelleren i Aure kommune ble det i 1918 kjørt bort jord fra helleren til bruk på åkeren. Jorda viste seg å inneholde skjell og knokler, bl.a. deler av en hodeskalle fra et barn som var omtrent seks år gammelt da det ble gravlagt. I graven ble det funnet en grønnsteinsøks og en beinharpun. Deler av kraniet og et overarmsbein er det som er bevart av skjelettet.

I 1932 ledet Theodor Petersen en utgraving i helleren. Store deler av kulturlaget var intakt, og i dette laget ble det funnet en barnegrav fra yngre steinalder. Det omtrent seks år gamle barnet hadde fått med seg en grønnsteinsøks, en grønnsteinsmeisel, en harpunspiss i bein med tre mothaker og en flintflekke. Graven var anlagt i utkanten av boplassen, og er datert til perioden 2700–2350 f.Kr.

HVA ER EN GRAV?

For å definere et arkeologisk funn som en sikker grav er det nødvendig å finne rester etter ritualer knyttet til selve begravelsen. Dette kan være måten liket er plassert på, hvordan graven er konstruert, om det er flere på samme sted, hvilke gravgaver som er lagt ved, hvordan gjenstander og dyr er plassert i graven, og hvordan steiner er arrangert rundt, over eller i graven.

Det finnes flere funn fra Midt-Norge som trolig er gravfunn, uten at det kan sies med sikkerhet. Ett eksempel er funnet av fragmenter av et barneskjelett på Aukra. Fragmentene er datert til omtrent 2000 f.Kr., men uten funn

av gravgaver eller spor etter andre gravskikker kan ikke funnet kalles en sikker grav. På en annen lokalitet på Aukra er det avdekket fire røyslignende strukturer som ligner på røysene på Varø i Nærøy. Alle ble datert til midten av yngre steinalder. Dessverre var det ingen funn som kunne bekrefte eller avkrefte hva slags røys det kan ha vært.

Det er også overveiende sannsynlig at flere av de rundt fire hundre øksene fra yngre steinalder som er funnet i Trøndelag, kommer fra graver, men mangel på opplysninger knyttet til funnene gjør at det er vanskelig å si med sikkerhet.

Forfatter

Jenny Kalseth er arkeolog og magasinforvalter ved NTNU Vitenskapsmuseet.

Katta på «Katta» og andre dyriske funn

Dyr og mennesker i 1800-tallets Trondheim

Slike medaljonger ble på 1800-tallet gitt til personer som hadde utmerket seg gjennom god behandling av husdyr. Foto: NIKU



«Vær god mot dyrene», stod det på en medaljong som ble funnet under fjorårets utgraving på Katedralskolen. Hvordan kan det arkeologiske materialet si oss noe om forholdet mellom mennesker og dyr? Hvilken betydning har det vi i dag anser som kjæledyr, hatt i historisk tid?

KAREN ØRBOG OFTEDAL OG JULIAN CADAMARTERI

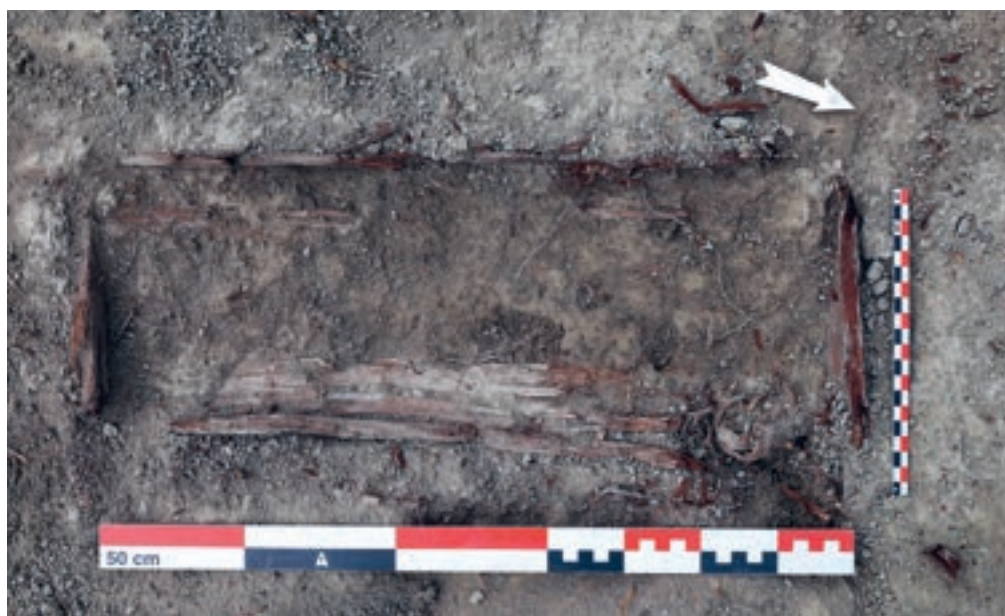
Under utgravingene på Katedralskolen i Trondheim, som har pågått siden 2022, har vi funnet flere spor fra moderne tid som kan gi et innblikk i dette temaet, og da spesielt fra 18- og 1900-tallet. Noen av funnene viser oss at dyr og dyrehold ikke nødvendigvis bare har vært knyttet til matressurser og arbeidskraft, men at menneskene som levde på denne tiden, har hatt en mer sosial og emosjonell tilknytning til dyrene. Gjenstandene forteller oss hvordan dyr også fantes i flere ulike sfærer i datidens samfunn. For eksempel kan funnene si noe om hvordan myndighetene har forsøkt å kontrollere hundehold i byene, hvordan samfunnet har sett på behandling av dyr, og helt ned til det personlige plan – hvor vi kan se hva et dyr kan ha betydd for et menneske. Internasjonalt finnes det mye forskning på relasjonen mellom dyr og mennesker, men i Norge er det forsket lite på det sosiale og kulturelle aspektet ved dette temaet.

I tidligere tider var man avhengig av dyr, og folk flest hadde kontakt med dem som nyttedyr. De ble brukt til transport, i jordbruk og industri, og dessuten var ull, pels, skinn og lær

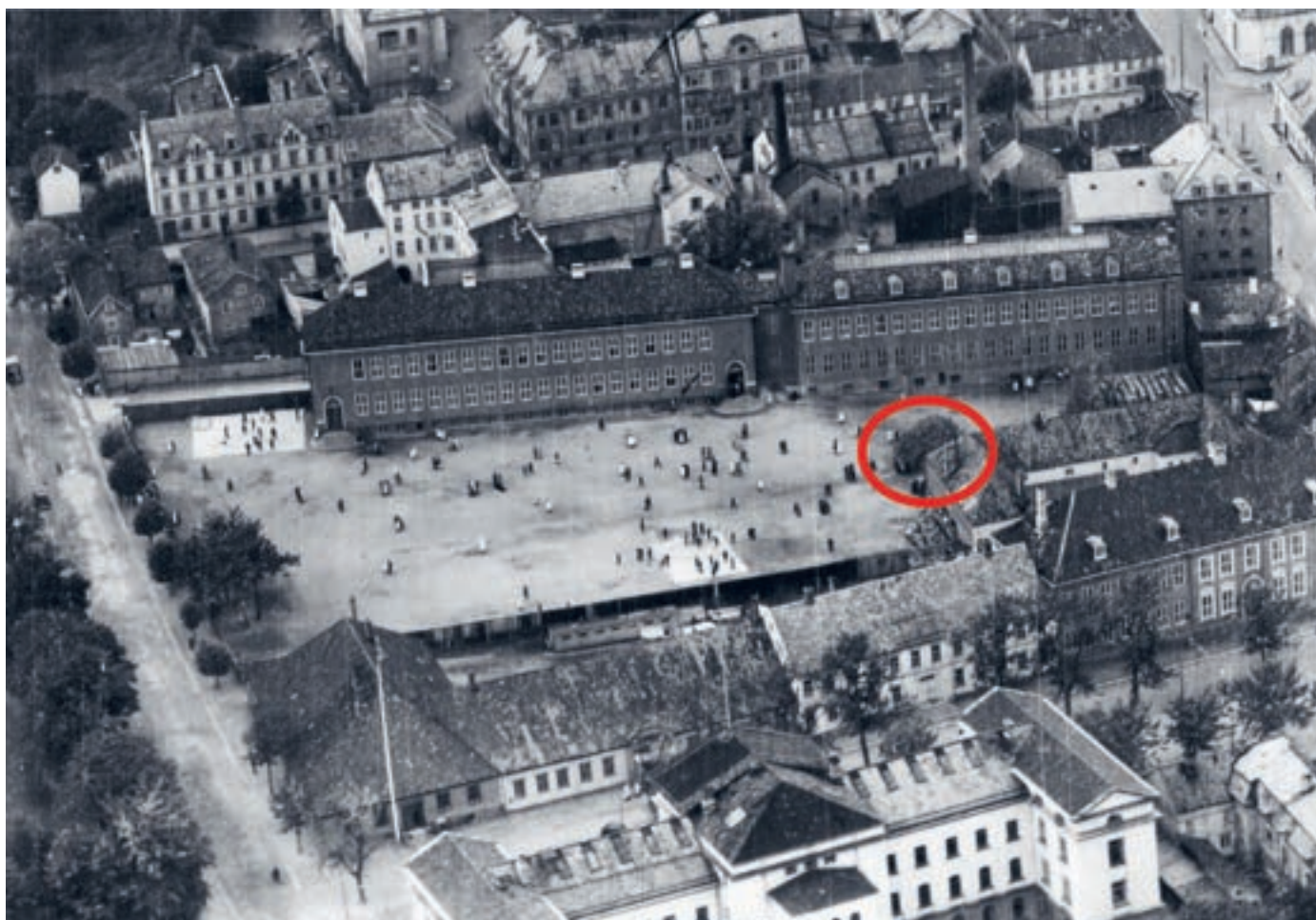
svært viktig når man skulle produsere klær og andre gjenstander samfunnet var avhengig av. I dag er ikke dyr til stede i samfunnet i like stor grad, utover at man spiser kjøtt eller andre produkter som stammer fra dyrehold eller kler seg i ull eller skinn. Dyrene har gått fra å være allestedsværende til for mange å være noe man nærmest må besøke en bondegård for å se. Men de fleste av oss har en relasjon til et dyr i form av kjæledyr, enten i egen familie eller fra egen barndom, noe som gjør det interessant å se nærmere på hvordan kjæledyr reflekteres i arkeologiske funn og gjenstander.

KATTEGRAVEN PÅ «KATTA»

I årets utgraving kom vi over noe spennende i den nordlige delen av skolegården på Katedralskolen. En driftsbygning, også kalt «Fjøset», hadde stått i det nordøstre hjørne av skolegård på 1700-tallet og fram til 1960. Like vest for denne bygningen stod det noen trær, deriblant et relativt stort tuntre som ble stående igjen etter at de andre var blitt felt og fjøset revet. Dette fant vi igjen stammen og røttene til da vi avdekket



Den lille kista med katteskjelettet i, under utgraving. Foto: NIKU



Tuntreet på Katedralskolen vises på dette flyfotoet fra 1945. Eier: Trondheim byarkiv, Byantikvarens positivsamling, ukjent fotograf

område med maskin. Etter at sola tørket opp området, kom det tydelig fram et lite rektangulært omriss av treverk i leira. Hva kunne dette være? Konstruksjonen var ca. 50 cm lang, 20 cm bred og smalnet noe til i den ene enden. Vår umiddelbare tanke var at dette lignet en kiste. I den nordvendte delen av denne fant vi rester etter en hodeskalle som var svært dårlig bevart. Etter nærmere undersøkelse fant vi flere tenner, og det ble fort klart at funnet ikke var fra et menneske, men hodeskallen til en katt. Noen hadde snekret en fin liten kiste med tolv nagler som holdt den sammen i bunnen og i sidene. Lokket var gravd vekk i nordenden, mens rester av lokket var kollapse inn i kista i sørenden. Det var bare hodeskallen og skulderbladene som var bevart av selve skjelettet, men ut fra tennene, som var i fin stand, kunne det fastslås at det var et relativt ungt katteindivid som var lagt i kista. Katten var blitt lagt på siden, og under skjelettet ble det funnet rester etter mose i hodeenden. Det var tydelig at denne katten hadde betydd noe spesielt for de som hadde gravlagt den.

Det er usikkert når kista ble gravd ned, men plasseringen så tett inn mot treets stamme er neppe tilfeldig, og det er derfor sannsynlig at det må ha skjedd en gang iløpet av 1800-tallet eller tidlig 1900-tall, da treet stod i bakgården til skolebygningene. Det at man begraver et dyr på denne måten, viser at man behandler det omtrent som man gjør med et dødt menneske. På denne tiden ser man også trenden med

å opprette «dyrekirkegårder» flere steder i Europa og Amerika. I Trondheim finnes det en prosjektskisse over et mindre område ved Strandveien kalt «Begravelsesplads for dyr». Det er usikkert hvorvidt dette bare var en plass for dumping av kadavre eller en faktisk dyrekirkegård, men slik det framstår i prosjekteringen fra 1896, kan det godt tenkes å ha vært en slik dyrekirkegård i mindre skala.

HUNDESKATT

1800-tallet var en tid hvor det ble vanligere å holde kjæledyr, og vi har også andre spor etter dette i mer moderne funn fra Katedralskolen. En liten plate i metall ble funnet under fjerningen av moderne lag på den sørlige delen av utgravingsområdet. Dette viste seg å være et merke som hunder hadde i halsbåndet som bevis på at eieren hadde betalt såkalt «hundeskatt». Denne ordningen ble innført på 1850-tallet, etter at det ble flere hunder i byene og myndighetene fryktet utbrudd av rabies. Hunder skulle ikke være kjæledyr, men nyttedyr, og de som kunne vise til at hunden var viktig i for eksempel gårdsdrift, jakt eller vakthold, kunne få fritak for hundeskatten. Etter hvert som det ble vanligere med hund som kjæledyr, ble denne skatten oppfattet som inngripende i folks frihet og privatliv og ble derfor avvirket på midten av 1970-tallet. I dag kan vi se at hundeskatten blir gjeninnført i enkelte byer, for eksempel i Tønsberg, hvor hundeeiere nå



Hundes kattmerket som ble funnet på Katedralskolen. Foto: NIKU

må betale skatt på grunn av tiltak kommunen har iverksatt for opprydding av hundeavføring. Kanskje framtidens arkeologer vil finne merker for hundeskatt i plast?

OPPSTART AV DYREVERNORGANISASJONER

Andre spor etter dyr og forholdet mellom dyr og mennesker kan vi i det arkeologiske materialet se som dekor på keramikk. I en brønn på utgravingsområdet var det deponert avfall etter at brønnen ble tatt ut av bruk og deretter fylt igjen med leire. Blant avfallet i bunnen var det flere artige funn, deriblant en knust kopp med lav stett og svart trykkdekor. Det var mulig å se deler av et landskap med en hund, en hest og tre mennesker, der en mann lener seg inntil hodet til hesten, og en kvinne og et barn sitter på hestens rygg. Motivet med duvende åskammer og en kirke i bakgrunnen minner om den engelske landsbygda. Koppen kan dateres til perioden 1820–1900.

Ofte hentet de som dekorerte datidens keramikk, inspirasjon fra litteraturen – eller fra kjente bygninger, historier eller landskap. Dekoren gir et idyllisk bilde av hvordan dyr var en del av menneskenes daglige liv, men det var nok ikke bare



Kopp med dekor, funnet i en brønn. Foto: NIKU

harmoni. Før bilene gjorde sitt inntog i byene, spilte hesten en stor rolle i bybildet, både i drosjetrafikk og ved frakt av varer. «Vær god mot dyrene»-medaljongen som vi fant på Katedralskolen i 2022, stammer fra *Foreningen til Dyrenes Beskyttelse i Trondhjem*, som ble etablert i 1884. Flere lignende foreninger så dagens lys i Norge på 1800-tallet, noe som tyder på en forandring i holdningene folk hadde til dyr og dyrehold. En av oppgavene til disse organisasjonene var å sørge for at arbeidshester eller andre dyr som ble holdt i byen eller transportert til byen for slakting, fikk bedre behandling. De jobbet også for at dyrene ikke led overlast under selve slaktingen. Foreningen i Trondheim utnevnte i 1910 to faste tilsynsmenn som skulle ta seg av dyreplagerisaker i Trondelags politidistrikt samt sørge for en bedring av dyrevelferden. Dette var et tydelig tegn til domstolene om at disse sakene var viktige og verdt sin plass i rettssystemet, samt at dyreplageri ble ansett som et problem og ikke lenger noe som var akseptabelt.

DYR OG MENNESKER

Både historiske og samfunnsmessige betingelser påvirker hvordan mennesker forholder seg til dyr. Det arkeologiske materialet viser ulike aspekter ved sameksistensen mellom dyr og mennesker, og vi kan se en økende grad av medfølelse og individualisering av dyr på 1700–1800-tallet. Fra merket som viste at man hadde betalt hundeskatt, en indikator på hvordan myndighetene ønsket kontroll over dyreholdet, samt at flere hadde hund som kjæledyr, og ikke lenger bare i forbindelse med praktiske arbeidsoppgaver. Medaljongen med utmerkelsen «Vær god mot dyrene», og oppstarten av ulike foreninger for dyrevelferd i landet på 1800-tallet, tyder på et holdningsskifte. Og ikke minst på et rent personlig plan, noe eksempelet med kattegravleggingen viser, hvor et menneske eller kanskje en familie har hatt en spesiell tilknytning til katten som individ, ikke bare et dyr, og deretter behandlet den på en måte som den gang normalt var forbeholdt mennesker. Funnene viser det som var en brytningstid når det handlet om hvordan man så på dyrene: Fra å være skapninger som de fleste anså å være til for å tjene menneskene og uten rettigheter og egne følelser, gikk man over til å betrakte dyr som individer som også skulle behandles godt.

Lesetips

Jåberg, H. 2016. «Et dyr er seg selv»: En kvalitativ studie av frivillige ved et hjelpesenter for hjemløse katter. Trykk: Reprosentralen, Universitetet i Oslo.

Thorsen, L.E. 2020. *Dyrenes by. Hover, klover og klør i Kristiania 1859–1925*. Oslo: Forlaget Press.

Forfattere

Julian Cadamarteri er arkeolog ved NIKU og prosjektleder for undersøkelsene på Katedralskolen.

Karen Ørbog Oftedal er arkeolog ved NIKU og utgravingsleder for undersøkelsene på Katedralskolen.

Gullringen fra Gjøvran, rett etter at den kom inn til fylkeskommunen. Foto: Hanne Haugen, Trøndelag fylkeskommune



GULLRINGENS reise til Steinkjer

En stor fingerring i gull havnet i jorda på Gjøvran en gang i de første århundrene etter Kristi fødsel. I og med at vi ikke vet hvordan dette skjedde, beholder ringen mange av sine hemmeligheter. Likevel kan lignende funn hjelpe oss med å avsløre noe av dens historie.

HANNE HAUGEN OG ELLEN GRAV

Gullringen fra Gjøvran ble funnet med metallsøker. Det er en stor og massiv mannsring som veier over 16 gram og består av hele 85 % gull. Den kan dateres grovt til perioden mellom år 70 og år 250 e.Kr.

EN SJELDEN GULLRING

Imidlertid finnes det faktisk hele åtte nesten helt like gullringer i nordre del av Trøndelag fra før. Fire av disse er funnet

på Steinkjer, alle innenfor gravfeltet på Eggevammen. De øvrige stammer fra Geite i Levanger og Valberg på Frosta. Det er derfor en liten konsentrasjon av nesten identiske ringer rundt Trondheimsfjorden. Andre konsentrasjoner er kjent fra sør i Sverige og fra Danmark. I Norge er denne typen ringer likevel relativt sjeldne.

Ringene fra Gjøvran stammer fra romertid, som varte fra år 0 til år 400 e.Kr., og som indikerer at dette var Romerrikets storhetstid.



De fire gullringene av samme type som er funnet på Eggevammen. Foto: NTNU Vitenskapsmuseet

Alle de åtte ringene som allerede er kjent, stammer fra rike graver som inneholdt glassbeger, bronsekar og våpen fra Romerriket. Den samme konteksten gjelder for de fleste skandinaviske funn av denne typen ringer, og derfor er det fristende å tenke at også gullringen fra Gjævrå kan stamme fra det romerske riket.

BYTTEHANDEL MED ROMERRIKET

Romerriket greide aldri å etablere seg lenger nord og øst enn til de store elvene Rhinen og Donau. Grensa mot Romerriket kalles Limes, og nord for denne bodde det mange ulike germanske stammer. Forskning har vist at det har vært mye kontakt mellom germanerne og romerne, spesielt i området som i dag utgjøres av Nederland og Tyskland. Selv om romerne så på germanerne som barbarer uten kultur, og det var mye uro mellom dem, foregikk det også en livlig handel over grensa.

Mye av gullet som var i omløp i denne perioden, kom til våre trakter gjennom handelsnettverk fra Europa og nordover langs norskekysten. Gjenstander som ringer, smykker, mynter og sammensmeltet gull i ulike former er kjent fra hele landet, og kan ha vært handelsvarer fra Romerriket.

Men hva kunne vi ha av handelsvarer som romerne var interesserte i? Pels og gevir fra ville dyr kan ha vært eksklusive varer fra nord. Det er også fremsatt en teori om at trøndernes fabelaktige jernproduksjon var årsaken til at det er funnet en hel rekke luksusvarer fra Romerriket i indre deler av Trondheimsfjorden. Undersøkelser har nemlig vist at det ble produsert jern i en slik mengde at det nærmest var å regne som en industri, og mye tyder på at jernet herfra var av veldig god kvalitet.

Kanskje er nettopp de rikeste gravene vi finner, et bevis på hvem som styrte og kontrollerte denne jernproduksjonen og eksporten. At jernet ble brukt til å bytte til seg eksklusive varer som glass, perler, gull og kjeler. Det er funnet flere romerske kjeler her i nord. Disse er laget i en bronselegering, og opprinnelig var de trolig matlagingskar. Det kan de ha blitt her også, selv om det tynne metallet kanskje var litt for skjørt til matlagning på bål. I alle fall har kjelene skiftet betydning

når de kom hit, og det ble vanlig å bruke dem som gravurner i denne perioden. Kjelene har trolig kommet gjennom byttehandel, som har pågått i flere omganger langs norskekysten.

OMSMELTET GULL?

Kanskje er det bare gullet i ringen som er romersk. Ringer som dette, som er litt rufsete i formen, kan nemlig være omsmeltet gull. Ringen fra Gjævrå er helt uten dekor, og har tydelige bankespor hele veien rundt. Derfor er den helt klart ikke laget av en av de romerske gullsmedene, som behersket kunsten å lage smykker og ringer med dekor og innlagte edelsteiner.

Det kan være at ringen fra Gjævrå opprinnelig var gullmynter som kom hit for metallens del. På den tiden hadde romerne allerede en myntøkonomi. I det romerske riket ble det produsert en stor del mynter i gull, med bilder av keiseren. Her hjemme hadde man enda ingen forståelse for denne typen handel, vi må faktisk helt opp til middelalder før penge-



Gullring med innlegg av glassfluss, funnet på Myr i Verdal. Foto: NTNU Vitenskapsmuseet



Betalingsgull fra Ølsholm i Skaun. Foto: Åge Hojem, NTNU Vitenskapsmuseet

økonomi blir vanlig. De fleste romerske gullmynter vi finner her, har derfor blitt omgjort til smykker. Vi kan også gå ut fra at en rekke mynter har blitt smeltet om, slik at gullet kunne brukes til andre ting. Noen av dem kan ha blitt banket ut til gullringer av denne forholdsvis enkle typen, som ringen vår.

GERMANSKE SOLDATER I ROMERNES HÆR

Romerne langs grensa visste å benytte seg av det faktum at germanerne ikke var samlet i en stat, men besto av flere mindre stammer som både samarbeidet med hverandre og var i stadig konflikt. Dette var noe de kunne utnytte til sin fordel.

Enkelte av lederne i de germanske stammene kunne nemlig være mer interessert i å samarbeide med romerne, og mottok derfor gaver og ulik form for støtte når det var behov for det. Andre kunne bli tvunget til å betale skatter, og risikerte dermed å bli fratatt både kone og barn om de ikke innfridde kravet. Andre steder kunne det være omvendt, og noen hevder til og med at romerne betalte gull til germanske høvdinger for å få være i fred.

Noen stammeledere sendte sine sønner som soldater i de romerske hærene. Holdt de ut i 25 år, fikk de romersk borgerskap og forble i riket. Dette førte til allianser – gjennom både personlig kontakt og lojalitet mellom ledere på begge sider av grensa – hvor gavegivingen var sentral. Å ta imot en kostbar gave innebar nemlig en forpliktelse som måtte gjengjeldes. En slik gjengjeldelse kunne være politisk, militær eller fysisk. Denne måten å danne nettverk og allianser på ble etter hvert mer og mer vanlig mellom germanske ledere. Og som en følge av dette kan noen av gjenstandene, f.eks. gullringene, ha flyttet seg nordover.

Fra denne tiden finnes kun noen få skriftlige kilder. En av dem stammer fra den romerske historikeren Tacitus. I verket *Germania* fra år 98 beskriver han det germanske folket, med deres tradisjoner og skikker. Han beretter om hvordan germanerne brukte slike gjestebud til å rådslå om hvem man skulle velge til høvdinger, hvordan uvenner skulle forsones, og hvem som skulle giftes. Dette forteller oss både at høvdingrollen ikke var en fastlagt, arvet posisjon, slik vi senere kjenner det fra kongefamiliene, og at ekteskap først og fremst var en avtalt allianse mellom to familier, som dermed knyttet nye bånd. Ekteskapet var kort sagt en taktisk avtale som ble bestemt av familien og gruppen.

Slike gjestebud var også viktige seremonier i Romerriket, og det er mulig germanerne adopterte tradisjonen herfra. Det er funnet komplette romerske drikkesett – med glass og øser – som romerne trolig brukte til vin. Her i Norge kan det like godt være snakk om mjød eller tilsvarende.

ANDRE ROMERTIDSFUNN I HOMNES–GJÆVRAN–EGGE-OMRÅDET

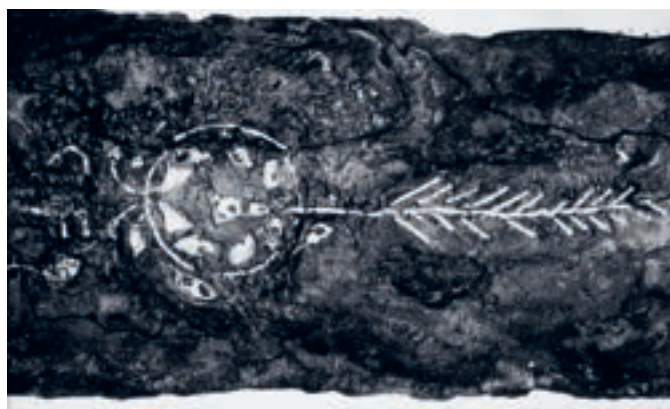
Det er funnet en rekke gjenstander fra romertid i Inntrøndelag. Likevel er det interessant å se nærmere på området på nordsiden av Steinkjer, mer nøyaktig det området hvor gårdene Homnes, Gjævrå og Egge ligger i dag. Setter man passerspissen på Gjævrå, er det nemlig innenfor en radius på drøyt 1,5 km flere og til dels spesielle funn som peker mot at dette området må ha vært svært sentralt i romertid. Gårdenes beliggenhet omkranser det som må ha vært en god, naturlig havn da havet sto høyere enn det gjør nå.



Kart over Egge–Gjævrå–Homnes. Kart: Hanne Haugen, Trøndelag fylkeskommune

Gravfeltet langs på Eggevammen er velkjent, med godt over tretti gravminner (opprinnelig kanskje opp mot femti) fra både eldre og yngre jernalder. Blant de mange gravene på Egge er flere undersøkt gjennom ulike arkeologiske utgravninger – fra 1860-tallet og utover på 1900-tallet. To av disse gravrøysene viste seg å være fra romertid. Her fantes det romerske bronsekjeler brukt som gravurner, og i hver gravrøys lå det to fingerringe av gull identiske med den fra Gjævrå. I den rikeste av gravene var det nedlagt en rekke våpen, blant annet et sverd av romersk opphav. Sverdet – et såkalt *Victoria-sverd* – har innlagte figurer av palmegren og krans på bladet. Dette er seierssymboler som ofte finnes sammen med avbildninger av seiersgudinnen Victoria, for eksempel på romerske mynter.

Disse funnene fra Egge stammer fra godt dokumenterte gravfunn, mens noen av de andre gjenstandene har kommet for dagen for lang tid siden, gjennom tilfeldige gravinger og jordarbeider. Enkelte funn mangler eller har upresise opplysninger om funnsted. Blant annet ble det på Gjævrå i 1863 funnet en meget spesiell fibula av gull. Den skal ha blitt oppdaget i grusen under en nedrevet bygning, men det foreligger ingen



Symbolene på sverdet fra Egge kobles gjerne til seiersgudinnen Victoria. Foto: NTNU Vitenskapsmuseet

andre opplysninger omkring omstendighetene. Det er ikke kjent noen gode paralleller til denne, så opphavet er uklart. Dekoren er imidlertid typisk nordisk, og den kan derfor tenkes å være produsert her av omsmeltet gull.



Draktspenne, en fibula i gull, funnet på Gjevran. Denne er helt spesiell, og vi kjenner ikke paralleller til denne. Dekoren er klassisk nordisk, så det er sannsynlig at den er produsert her hjemme. Foto: NTNU Vitenskapsmuseet



Oksehudet fra Gjevran, forkommet etter snart to årtusener i jorda, men én gang et praktfullt objekt som vitnet om eierens høye status. Foto: Hanne Haugen, Trøndelag fylkeskommune

Andre funn er avdekket gjennom søk med metall-detektor, og her har noen aktive utøvere de senere årene sørget for at vi kan begynne å danne oss et mer detaljert bilde av dette områdets posisjon i romertid. Selv om metalledetektorfunn i dyrka mark gir oss gjenstander som er løst fra sin opprinnelige sammenheng, er de en god indikasjon på hvilken type aktivitet som har foregått et sted. Rike gjenstander, som de som nylig har blitt avdekket, stammer etter all sannsynlighet fra gravlegginger som er blitt forstyrret eller ødelagt som følge av pløying og jordbruksaktivitet over lang tid.

I 2022 ble det gjort et uvanlig funn på Gjevran, av det som trolig er et endebeslag til drikkehorn med form av et oksehode. Dette er kjent i noen eksemplarer fra Sverige, og tilnærmede like oksehodebeslag er kjent fra en rik dobbeltgrav på Dollerup på Jylland i Danmark. I denne graven er det også funnet en hank til en bronsekjele, hvor opphengt var dekorert med ansikter. For lang tid siden ble

en tilsvarende hank med ansiktsdekor funnet på Homnes, i forbindelse med utgraving av en jordhaug for å anlegge en kjeller. Romerske bronsekjeler av denne typen er kjent fra helt sør i Italia. På Homnes ble det også funnet en gullring, men av en helt annen type enn de vi kjenner fra Egge og Gjevran. Ringen hadde en plate med riller foran, men er dessverre gått tapt. Slike såkalte plateringer av gull skal det være funnet kun fire



Et utvalg av gjenstandene som ble funnet i den svært rike dobbeltgraven fra yngre romertid ved Dollerup på Jylland. Som følge av rikdommen og typen gjenstander som ble funnet i graven, anses mannen og kvinnen som lå der, å ha tilhørt den øverste samfunnseliten i sin tid. I graven fantes blant annet to identiske drikkehorn med endebeslag i bronse som ligner det som ble funnet på Gjevran i 2022. Graven inneholdt også mange romerske importvarer. Det store bronsekaret på bildet har samme hank og ansiktsattasjeer (utsmykkede fester) som de som ble funnet på Homnes. Foto: Larsen, L., Nationalmuseet, København (Lisens CC-BY-SA)

Hank og hankefester fra Homnes, med lignende ansikter som kjelen fra Dollerup. Foto: Universitetsmuseet i Bergen / Olsen, Ann-Mari (Lisens: CC BY-SA 4.0)



av i Norge tidligere, i gravfunn fra Hove i Sandnes, Innbjøa i Vindafjord, Efteløt i Kongsberg og til slutt i det særdeles rike romertidsgravfunnet i Flagghaugen i Avaldsnes.

Plateringen fra Efteløt opptrer sammen med en annen fingerring av gull, en ormehodering. I Hove-funnet og Innbjøa-funnet opptrer plateringen sammen med gullarmringer av ormehodetypen. Vinteren 2020 ble det også funnet et lite fragment av en ormehodearmring i Eggelia, den tredje kjente her til lands og trolig av samme type som i Hove-funnet. Ormehoderinger og ormehodearmringer av gull var kun forbeholdt eliten i romertid.

GULLETS SYMBOLSKE KRAFT

Selv om mange av gjenstandene fra Homnes, Gjøvran og Egge ikke har sikker kontekst, er det bemerkelsesverdig at gjenstander som vi ellers kjenner fra denne tidsperiodens rikeste graver i Skandinavia, også dukker opp innenfor dette begrensede landskapsrommet. De med romersk opphav må ha vært symboltunge gjenstander i samtiden.

Spesielt gullet må ha gjort et spesielt inntrykk på folk flest. Kanskje hadde de aldri sett materialet før, og det må nesten ha fremstått som magisk. Gullet som glimret i solen, ble dermed fort et myteomspunnet metall som ble ansett å tilhøre gudene. Kanskje ble det også tillagt magiske krefter. Dette ble nok utnyttet av de få som hadde tilgang på gull. Av gullet ble det laget viktige statussymboler som skulle synes, og kanskje til og med symbolisere en tilknytning til gudene.

Det er derfor interessant å se at nesten alt gull fra romertid i Midt-Norge er funnet i form av fingerringe. Alle krigere i Romerriket hadde en fingerring av gull som et bevis på

deres innsats. Fingerringene her hjemme var nok ikke like vanlige, så vi må gå ut ifra at disse forteller om allianser og forpliktelser, enten direkte til den romerske hæren eller – mest sannsynlig – til en lokal høvding. Flere av gjenstandene fra den rike Egge-graven kan nemlig relateres til en eksklusiv krigerelite i samtiden.

I og rundt Steinkjer er det også en opphopning av naust fra eldre jernalder. Naustene er store og kan antagelig ha hatt en funksjon som samlingspunkter hvor nettopp gjestebud – med allianser, gavegiving og utnevning av høvdinge – har foregått. Tidligere arkeolog ved Vitenskapsmuseet, Theodor Petersen, nevner faktisk at det skal ha vært observert et naust også på Homnes. Dette har det ikke vært mulig å finne spor etter, men om det har eksistert, kan det være en viktig brikke i puslespillet med å forstå hvorfor det har havnet så mange romerske funn nettopp i dette området.

Lesetips

Marstrander, L. 1983. Inntrøndelag i romertiden. *Gunneria* 43. NTNU Vitenskapsmuseet.

Reiersen, H. 2018. «The death of serpent-head rings. Ritual destruction of elite insignia from the Roman period.» I *Charismatic Objects. From Roman Times to the Middle Ages*, redigert av Marianne Vedeler, Ingunn Marit Røstad, Siv Kristoffersen og Ann Zanette Tsigaridas Glørstad. Cappelen Damm Akademisk.

Forfattere

Hanne Haugen er arkeolog i Trøndelag fylkeskommune.

Ellen Grav er arkeolog og formidlingskoordinator ved Institutt for arkeologi og kulturhistorie, NTNU Vitenskapsmuseet.

Boktips

ØYVIND LUNDE

ERKEBISPEGÅRDEN VED NIDAROSDOMEN

I Nidaros, middelalderens Trondheim, begynte pilegrimsvandringene til Olav den helliges grav straks etter hans død. Nidaros erkebispedømme ble etablert av paven, og erkebiskop Øystein Erlendsson bygget en katedral og en erkebispegård. Denne boka omhandler Erkebispegårdens dramatiske historie, som startet med byggingen av den første monumentale steinhallen.

Gjennom ni århundrer har det praktfulle anlegget ved Nidarosdomen også fungert som kongsgård, renessanseslott for lensherrer og militært magasin. Arkeolog Øivind Lunde tar for seg samtlige perioder i form av detaljrike tegninger, historisk drama og grundig bygningsbeskrivelse. Sytten tidsbilder med grunnplaner og rekonstruksjoner gir oversikt over bygninger, endringer og navnebruk siden 1170.

Lunde begynte arbeidet med å dokumentere Erkebispegården allerede som ung arkeologistudent, og har både som riksantikvar og som direktør for Nidaros Domkirkes Restaureringsarbeider lagt ned utallige timer i det som må kalles et livsverk. I denne boka er hele historien om Erkebispegården samlet for første gang: Fra middelalderens palass med høye steinhus, tårn og spir – side om side med Nidarosdomen – via kongens renessanseslott til svensk okkupasjon i 1658 og den store brannen i 1983.



OLAF HUSBY

GUSTAV STRØMSVIK – MAYAARKEOLOGEN FRA RØDØY

Gustav Strømsvik vokste opp i Tjongsfjorden i Rødøy i Nordland. Han reiste til sjøs i 1918, og var sjømann fram til årsskiftet 1925/26, da han rømte under anløp på Yucatán i Mexico. Strømsvik oppsøkte ruinbyen Chichén Itzá, hvor Carnegie Institution of Washington (CIW) finansierte utgravinger under ledelse av Sylvanus Morley og Earl Morris. Han ble raskt en integrert del av CIWs team, og kom også å samarbeide med Peabody Museum ved Harvard University.

I 1931 ble hans første vitenskapelige artikkel, «Notes on the Metates of Chichén Itzá, Yucatán», publisert i CIWs skriftserie *Contributions to American Archaeology*. Gjennom årene skulle det komme over sytti publikasjoner med ham som ene- eller medforfatter.

Biografien er basert på Strømsviks feltnotater fra tidsrommet 1932–54, hans publikasjoner, CIWs år bøker, faglige tidsskrifter, biografisk materiale om hans kolleger, faglig og faghistorisk litteratur, litteratur om mayaenes liv og historie samt stoff fra norske og amerikanske aviser. Videre kan nevnes intervjuer med samtidige kolleger, nåværende arkeologer med Copán som spesialområde, ulike bekjente av Strømsvik samt hans familie.



BJØRN BANDLIEN OG DAG RORGEMOEN (RED.)

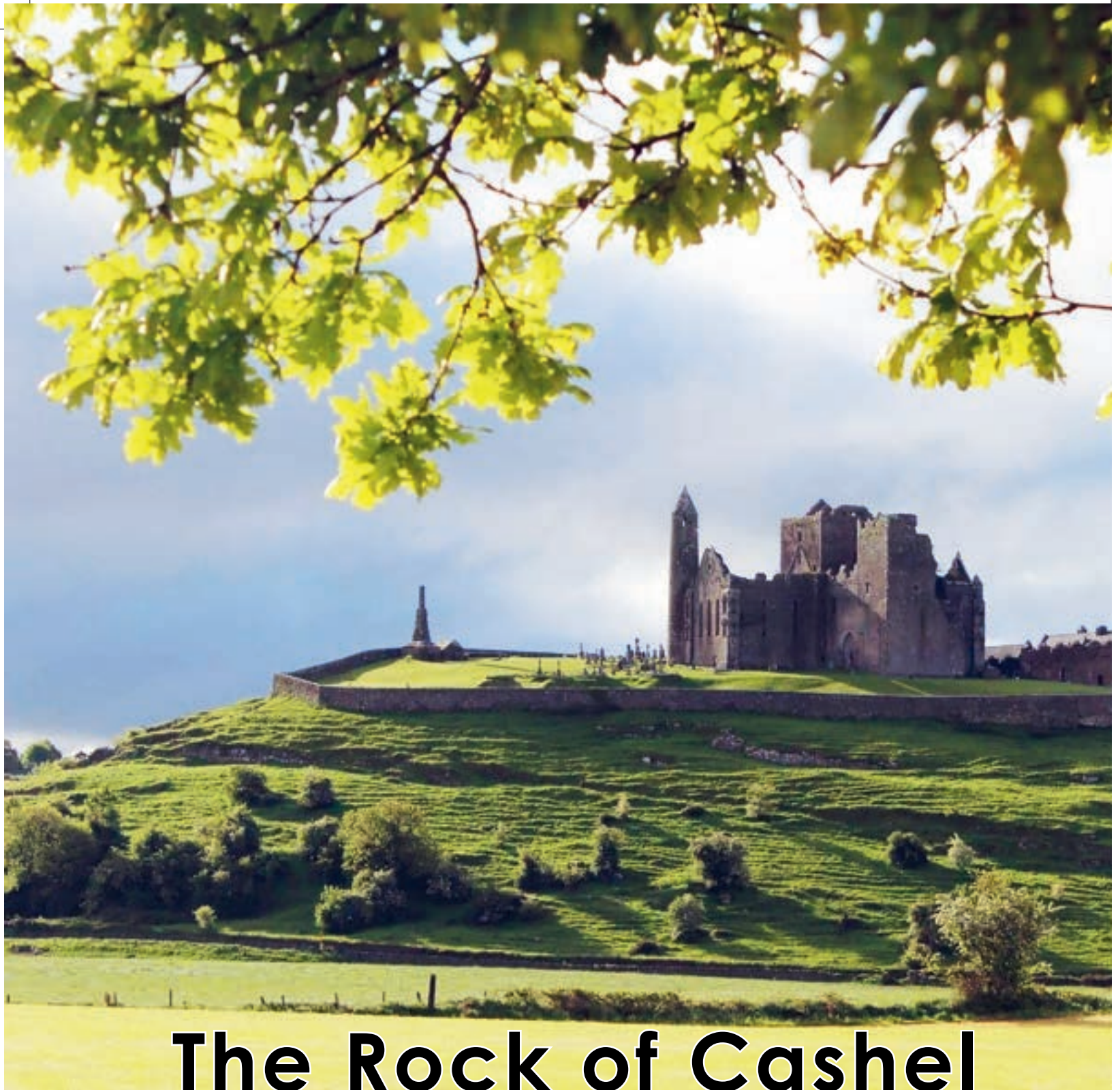
EIDSBORGBRYNE. HANDEL OG ORGANISERING I MELLOMALDER OG TIDLEG NYTID

Vikingvegen 2

Denne artikkelsamlinga er resultatet av det andre Eidsborgseminaret, som gikk av stabelen i oktober 2022. Framleis er det Eidsborgbryne som er utgangspunktet, men også andre handelsvarer frå øvre Telemark vert trekte inn for å gje ein større kontekst og fylle ut biletet. Dette andre seminaret tek oss også fram til mellomalder og tidleg nytid.

Kva rolle spela utmarksressursane for øvre Telemark, og korleis påverka dei regionen når det gjeld handelsvegar, maktsenter og styresmakter? Dette er framleis hovudspørsmålet, men med fleire historiske kjelder kan ein teikne eit tydelegare bilete, og me kan få ei betre forståing av kva personar og motivasjonar som står bak.





The Rock of Cashel

Monumental makt – usynlig kraft

Gjennom tusener av år har bygninger og strukturer blitt brukt til å uttrykke religiøs og verdslig makt. Noen ganger er makten uttrykt gjennom strukturer og monumentale bygninger som vi kan se. Andre ganger er maktuttrykket mer subtilt og kommunisert via assosiasjoner enten til fortiden eller til bestemte sentrale steder. Et slikt sentralt sted er The Rock of Cashel i Irland, som i dag rommer en gruppe religiøse bygninger fra forskjellige epoker.



Bygningskomplekset på The Rock er synlig fra mange ulike vinkler i det omkringliggende landskapet. Dette bildet er tatt mot sørøst. De senere årene har nye arkeologiske og geofysiske undersøkelser blitt gjennomført i åkrene rundt yttermurene. Vi kan derfor se frem til ny kunnskap og forståelse om bruken av The Rock i forhistorisk og historisk tid. Foto: Martin Callanan, NTNU

MARTIN CALLANAN

Den lille byen Cashel, ligger 160 km sørvest for Dublin, i County Tipperary. Byen er et viktig lokalt handelssted, knutepunkt og turistmål. *The Rock of Cashel* er et kompleks bestående av en klynge religiøse bygninger. De er omringet av en høy ringmur og står tett samlet på et kalksteinsutspring over byen. Bygningene, som stammer fra ulike perioder og har hatt ulike funksjoner, er samlet i en konstellasjon som gir komplekset en unik og gjenkjennelig fasong. *The Rock of Cashel* er et kjent stoppested for lokalfolk og turister som i dag utforsker Irland. I denne artikkelen skal vi ta for oss historien og prøve å forstå mer av betydningen stedet har hatt gjennom tidene. Vi skal også se hvordan stedet og bygningene har vært brukt som makthereferanser i både tid og rom. Til slutt skal vi se noen eksempler på hvordan *The Rock of Cashel* brukes som referanse i ulike sammenhenger i dag.

MYTOLOGISK OPPHAV

Opprinnelsen og de tidligste fasene av bruken av *The Rock* hører til en mytologisk fortid som ligger langt tilbake i tid.

Legenden forteller oss at djevelen selv skapte høyden som *The Rock of Cashel* ligger på, ved å ta en bit av Slieve Bloom-fjellene nord i Tipperary, for senere å spytte den ut igjen. Formasjonen i dette fjellet heter i dag «The Devils Bit».

En annen tidlig fortelling identifiserer *The Rock* som stedet der Irlands nasjonalhelgen Sankt Patrick valgte å døpe kong Aengus. Aengus var en lokal småkonge, som midt på 400-tallet e.Kr. bestemte seg for å gå over til kristendommen. I dag

St Patrick's Rock, Cashel of the Kings, The Rock of Cashel sett mot sørvest. Bygningskomplekset har mange navn og en karakteristisk silhuett. Anlegget ligger over byen Cashel i County Tipperary. Foto: Martin Callanan, NTNU



Rundtårnene er et svært karakteristisk stykke kirkelig arkitektur fra Irland og Skottland. Tårnet er fra tidlig på 1100-tallet og er det eldste eksisterende bygget på høyden. Det er i dag omringet av den store domkirken fra 1400-tallet. Foto tatt mot sørvest.
Foto: Martin Callanan, NTNU



kan besøkende til *The Rock* se en oppmurt artesisk brønn i St. Patrick's Cathedral som knyttes til dåpen av Aengus. Disse tidlige mytene knyttet selve stedet til sentrale skikkelser i den kosmiske kampen mellom det gode og det onde, og dette har fortsatt frem til i dag. Et av de alternative navnene som brukes om bygningskomplekset i ulike sammenhenger, *St. Patrick's Rock (Carraig Phádraig)*. Hvilke assosiasjoner vekkes når man velger å bruke dette navnet på stedet?

CASHEL OF THE KINGS

Et tredje navn som i dag ofte brukes om komplekset, er *Cashel of the Kings*. Benevnelsen kommer fra en berømt kongelig epoke i tidsrommet ca. 500–1000 e.Kr. Denne epoken er kjent fra mer eller mindre pålitelige skriftlige kilder og fortellinger fra senere i middelalderen.

Det er lett å forstå den strategiske verdien av stedet, og de defensive og offensive kvalitetene ved stedet har trolig vært viktige for alle som har etablert seg på *The Rock*. Utspringet er 60 meter høyt og dominerer det omkringliggende landskapet. Besøkende kan selv oppleve få en følelse av dette gjennom den mektige utsikten i alle retninger. Den strategiske verdien av *The Rock* har blitt utvidet med mytologiske og symbolske betydninger over tid.

Det er få synlige forhistoriske fornminner i nærheten av *Rock of Cashel* fra perioden før ca. 500 e.Kr. Det ser ut til at *The Rock* ble etablert som et befestet kongelig sentrum på starten av 700-tallet, muligens på bekostning av eldre maktsentre lenger sør. Ifølge denne hypotesen ble *The Rock* samtidig blåst litt opp med en opphavsmyte som pekte gjennom både tid og blodslinjer for å styrke maktsentrets rolle som sete for den nye kongelige «Éoganachta»-slekten.

Irland var i denne perioden delt opp i fire store provinser med hver sin konge. Disse hersket i sin tur over flere lokale småkonger innenfor regionene. Maktgrunnlaget til de regionale kongene og småkongene var ofte svakt og ustabil, og var basert på militær makt, slektskap, rikdom og allianser. Et annet viktig element i dette systemet var ideer knyttet til landskap og spesielle seremonielle steder der. Kontroll over symbolsk viktige steder inngikk ofte i maktgrunnlaget til regionale overkonger i århundrene før vikingene kom til Irland. For eksempel ble det i skrifter fra 700-tallet hevdet at den som holdt *The Rock*, hadde krav på herredømme over de andre småkongene i regionen.

Vikingene er nevnt i irske tekster for første gang i 795 e.Kr., og de begynte å overvintre fra ca. 850 e.Kr. Etter hvert ble vikingene dratt inn i de kontinuerlige intrigene og krigene som pågikk blant de irske kongefamiliene, og som det svake maktsystemet åpnet for. I Cashel ble Éoganachta-kongene til slutt kraftig svekket av vedvarende maktkamper innad i slekten. På 900-tallet måtte familien overgi *The Rock* til en annen kongefamilie, Dál Cais. Denne familien, med base i Cashel, ble med tiden så mektig at den kunne kreve og ta kontroll over *The Hill of Tara*, som lå lenger nordvest, i dagens County Meath. *The Hill of Tara* var et annet viktig sentralsted med sterk rituell og symbolsk betydning. Den som hadde kontroll over *The Hill of Tara*, kunne kalle seg for Irlands overkonge. Dál Cais-slekten ble etter hvert så mektig at den fikk kontroll over *The Hill of Tara* og dermed hele Irland i 1002 e.Kr. En sentral figur i denne perioden var Brian Boru, som var en legendarisk Dál Cais-konge og krigsherre. Som Irlands høykonge slo han vikingene og deres allierte i et berømt slag ved Clontarf utenfor Dublin i år 1014 e.Kr. Dette var høydepunktet for kongene og de kongelige familiene som i flere hundre år holdt til på *The Rock*. Når man i dag snakker om *Cashel of the*

Kings, er det en referanse tilbake til glansdagene for gælisk kongelig makt, og til tiden før vikingene, normannerne og engelskmennene dukket opp.

USYNLIG KONGELIG MAKT

Det er vanskelig for dagens besøkende til *The Rock of Cashel* å få kontakt med denne kongelige perioden. I årenes løp er det gjort flere funn av objekter, som smykker, på høyden, noe som viser at det har vært høystatusaktiviteter i disse periodene. Men nå er denne mektige perioden nesten totalt usynlig blant bygningene og monumentene i komplekset. Fra 1100-tallet skulle *The Rock of Cashel* begynne på en ny geistlig epoke, med nye bygninger og strukturer som skulle dominere høyden frem til i dag.

OVERFØRINGEN TIL KIRKEN

Gjennom 900-tallet ble skillet mellom kongelig og geistlig makt på *The Rock* stadig svakere. Mange av Éoganachta-småkongene som regjerte fra Cashel gjennom 900-tallet, hadde samtidig viktige roller i kirken. Cormac mac Cuilennáin var for eksempel både konge og biskop på *The Rock of Cashel* tidlig på 900-tallet. Han er i ettertid blitt forbundet med flere betydningsfulle kristne tekster fra denne perioden.

Sammenblandingen av kongelig og geistlig makt fortsatte frem til starten av 1000-tallet e.Kr., da oldebarnet til Brian Boru, Muirheartach Ua Briain, donerte *Cashel of the Kings* til kirken for alltid. Dette må forstås innenfor den spesielle sammensmeltingen av verdslig og religiøs makt som gjaldt på det tidspunktet. Muirheartachs intensjon med gaven var nok å sikre *The Rock* som et overregionalt maktsentrum, på bekostning av andre rivaliserende områder. Denne handlingen markerte en ny fase i fortellingen om *The Rock of Cashel*. Alt vi kan se av bygninger og strukturer i dag, stammer fra tiden etter donasjonen, altså fra cirka 1100 e.Kr.

BYGNINGSKOMPLEKSET I DAG

Når vi skal følge utviklingen på *The Rock of Cashel* etter Muirheartachs gave, er det enklest å se på historien til bygningsmassen som står der i dag. I det følgende skal vi ta for oss de viktigste bygningene på *The Rock*.

THE ROUND TOWER

Rundtårnet er et ikonisk stykke kirkelig arkitektur som er synonymt med tidlig kristendom i Irland (ca. 600–1100 e.Kr.). Tårnene var en integrert del av kirkelige komplekser sammen med små kirker og andre klosterbygninger, og funk-

sjonen deres har blitt gjenstand for mange diskusjoner. De har vekselvis blitt tolket som defensive strukturer, lagerbygninger og klokketårn. Det er imidlertid sannsynlig at rundtårnene kombinerte flere av disse funksjonene. I dagens Irland står omtrent 120 rundtårn igjen. Klokketårnet på *The Rock* er omtrent 30 meter høyt og er sannsynligvis det eldste bygget i komplekset slik det er nå.

CORMAC'S CHAPEL

Cormac's Chapel er et godt bevart steinkapell og et av de tidligste irske eksemplene på hiberno-romansk arkitekturstil. Kapellet ble bygd tidlig på 1100-tallet av en regional småkonge ved navn Cormac Mac Cárthaigh. Denne stilen – med interne og eksterne utsmykninger og dekorative rammer



Den lille romanske katedralen Cormac's Chapel fra 1100-tallet, sett fra sørvest. Den sørlige inngangen er omkranset av karakteristisk sjevron-ornamentering. Over inngangen er en oksefigur som antagelig symboliserer evangelisten Lukas. Foto: Martin Callanan, NTNU



Sarkofag i Urnes-stil som i dag står i den vestlige enden av Cormac's Chapel. Den er dekorert i en lokal variant av stilen som er ellers kjent fra bygninger og utsmykninger i Skandinavia. Sarkofagen er datert til starten av 1100-tallet og kan ha tilhørt Tadhg Mac Cárthaigh, storebroren til Cormac som bygde kapellet. Foto: Phil Champion (cc-by-sa/2.0)

rundt inngangene – representerte et brudd med den enklere og mer beskjedne kirkearkitekturen. Arkeologiske utgravninger i kapellet på 1990-tallet har vist at det kanskje sto en kirkestruktur med kraftige stolper på dette stedet så tidlig som på 800-tallet. I tillegg til arkitekturen er kapellet viktig i dag på grunn av en serie bevarte freskomalerier fra 1100-tallet. Det var også arena for flere viktige begivenheter, som kongebesøk og kroninger. Fragmenter av ulike scener fra Bibelen er bevart på veggene og gir oss et innblikk i de kongelige og religiøse kunstuttrykkene fra denne perioden. Et annet viktig objekt er en flott sarkofag fra 1100-tallet som er dekorert i Urnes-stilen, kjent fra Skandinavia. Hypotesen er at sarkofagen tilhørte en eldre bror av Cormac, som bygde og ga navnet sitt til kapellet. Cormac's Chapel har de siste årene gjennomgått omfattende konserveringsarbeid både innvendig og utvendig. Blant annet er sandsteinen på utsiden blitt renset, slik at kapellets rene, brune eksteriør skiller seg noe ut fra resten av bygningskomplekset. Etter hvert ble imidlertid Cormac's Chapel for lite eller for gammelt, og man startet byggingen av en ny domkirke, den vi i dag kjenner som St. Patrick's Cathedral, like ved.

ST. PATRICK'S CATHEDRAL

Den nåværende domkirken stammer hovedsakelig fra 1200-tallet og ble bygget oppå en annen – og mindre – geistlig struktur fra slutten av 1100-tallet. Byggingen av den nye domkirken innledet en storhetstid på 1200- og 1300-tallet, da Cas-

hel var setet for det viktigste bispedømmet i sør. Domkirken er i gotisk stil og har en lang og dramatisk brukshistorie. Minst to ganger har den blitt brent ned under stridigheter. Siste gang var på 1640-tallet, hvorefter bygningen sto ubrukt i nesten to hundre år. Deretter ble domkirken brukt som en protestantisk kirke før taket ble fjernet på 1740-tallet. Dagens besøkende kan se tydelige gotiske trekk som de høye takene, dørene og vinduene. Kontrasten mellom det romanske Cormac's Chapel på den ene siden og den gotiske St. Patrick's på den andre er slående. I St. Patrick's kan man også se rikt dekorerte sarkofager fra kjente historiske skikkelser.

THE TOWER HOUSE

Befestede boligstrukturer fra middelalderen er vanlige i Irland fra den urolige perioden i tidsrommet ca. 1400–1650. Disse forstås vanligvis som en lokal form for slott med flere etasjer og en tydelig inndeling i henholdsvis boligavdeling, militære og offentlige avdelinger i de ulike etasjene. Tårnet i *The Rock* er litt spesielt av flere grunner. For det første er det uvanlig at slottsbygninger som dette er bygd direkte på katedraler eller andre kirkebygninger. Byggherren bak dette tårnet var erkebiskop O'Hedian i starten av 1400-tallet. Tårnet et av de tidligste eksemplene på denne formen for defensivt slott. Når det var i bruk, hadde tårnet flere etasjer med rom og haller som kunne brukes til private og sosiale funksjoner. Bygningene kunne også gi beskyttelse mot angrep og beleiringer.



Her ser vi mot vest fra midtskipet, gjennom klokketårnet og med baksiden av tårnet fra 1400-tallet i bakgrunnen. Foto: Martin Callanan, NTNU

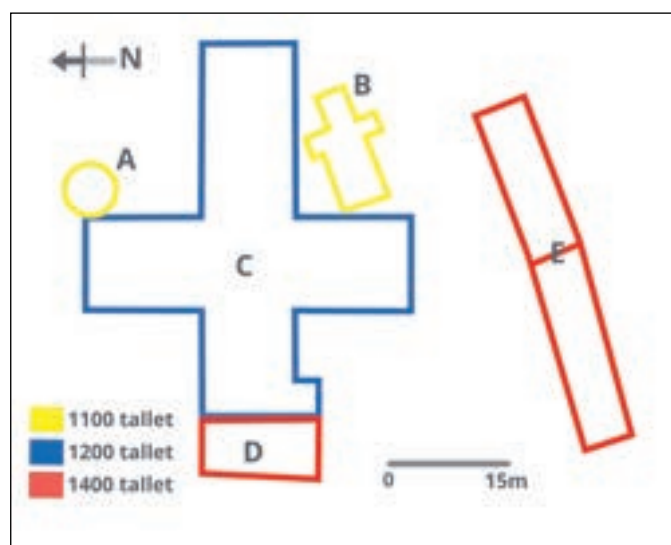
VICAR'S CHORAL

Det siste byggverket vi skal se på, er også fra 1400-tallet, og består av to lave bygninger som strekker seg langs kompleksets sørlige kant. Disse ble oppført samtidig med katedralen og fungerte som bolig og øvingsområde for koret som skulle synge og delta i gudstjenester i domkirken. Hele strukturen ble restaurert på 1970-tallet og brukes i dag både som inngang for publikum og som utstillingslokale.

MONUMENTAL MAKT OG USYNLIG KRAFT

Det som går igjen, er at ulike eiere av *The Rock* har forsøkt å trekke assosiasjoner og koblinger bakover i tid. Dette kan være referanser til mytologiske, kongelige eller geistlige forgjengere. Det har ikke vært nødvendig med fysiske spor etter forgjengerne for å gjøre disse koblingene. *The Rock* samler både synlige og usynlige referanser over tid. Stedets makt og kraft blir videreført gjennom fortellinger, forestillinger samt gjennom monumenter og bygninger.

I ulike settinger og kontekster har stedets symbolske makt kommet til uttrykk på forskjellig vis. Dette kan sees gjennom betegnelsene som brukes for å beskrive komplekset: *Cashel of the Kings*, *St. Patrick's Rock* eller simpelthen *The Rock of Cashel*. De ulike navnene er subtile historiske referanser til kongelige, religiøse eller sekulariserte assosiasjoner til stedet.



Oversikt over bygningene A) The Round Tower; B) Cormac's Chapel; C) The Cathedral; D) The Tower House; E) Vicars Choral. Figur: Martin Callanan, NTNU



The Rock of Cashel blir fremdeles brukt som illustrasjon og symbol i ulike kontekster. Her er noen eksempler fra Tipperary-området med produkter og en idrettslogo som inkorporerer naturalistiske og stiliserte fremtoninger av bygningene fra Cashel. Foto: Martin Callanan, NTNU

BRUKEN AV *THE ROCK* SOM SYMBOL FORTSETTER

The Rock of Cashel har et distinkt utseende og en silhuett som er veldig godt kjent i Irland, og fremdeles brukes den som et symbol på ulike produkter og i grafiske fremstillinger. Hva ønsker man så å kommunisere ved å bruke *The Rock* på denne måten? I en nasjonal kontekst gir bygningene assosiasjoner til det ur-irske. *The Rock* har en spesiell tilknytning til gælisk idrett og figurerer ofte som et element i eller en logo på profiler til lag og foreninger på både lokalt og nasjonalt nivå. I området rundt Tipperary og i provinsen Munster uttrykker symbolet også noe om lokal forankring og nære ting.

Det tydeligste eksempelet på den symbolske kraften *The Rock of Cashel* innehar, kommer nettopp fra den kongelige sfæren. Dronning Elizabeth besøkte *The Rock* under sitt historiske statsbesøk til Irland i 2011. Dette statsbesøket ble av mange sett på som et symbolsk gjennombrudd i reforhandlingen av de politiske forholdene mellom to nabostater med en lang

og trøblete felles historie, og her kunne man trekke på dype symbolske og historiske strenger. Hvilken versjon av *The Rock* ville man vise frem den dagen? Var det *St. Patrick's Rock* eller *Cashel of the Kings*, eller den mer sekulariserte *Rock of Cashel*? Og hvilken rolle hadde Dronning Elizabeth i scenen som utspilte seg der? Uten tvil kongelig? Delvis pilegrim? Delvis bønnfallende? Nok en gang utgjorde *The Rock* en historisk scenografisk bakgrunn for viktige historiske begivenheter og ritualer, som opererte på en rekke symbolske og maktsymbolske nivåer samtidig.

NYE UNDERSØKELSER – NY KUNNSKAP?

Kanskje blir nye episoder og kapitler snart lagt til historien om *The Rock of Cashel*. De seneste årene er det gjennomført en rekke geofysiske og arkeologiske undersøkelser i området rundt bygningskomplekset, for å finne ut mer om hvordan landskapet rundt er blitt brukt gjennom tidene. Geofysikken viser at det ligger spor etter det som kan være et mye bredere seremonielt landskap i åkrene og åssidene rundt høyden. Feltundersøkelsene som begynte i 2020, skal fortsette. Så hvis du er så heldig at du skal besøke Irland eller Cashel, se opp for arkeologene i området mens de graver frem ny kunnskap om maktsentrets hittil usynlige fortid.

Forfatter

Martin Callanan er arkeolog og førsteamanuensis ved Institutt for historiske og klassiske studier, NTNU.

Lesetips

Marnane, D.G. 2007. *Cashel History and Guide*. Dublin: Nonesuch Publishing.

Heritage Ireland. 2023. *Rock of Cashel—The High King of Irish Monuments*. <https://heritageireland.ie/places-to-visit/rock-of-cashel/>

Irish Government News Service. 2011. *HM Queen Elizabeth II visits Rock of Cashel*. <https://www.merrionstreet.ie/en/gallery/images/hm-queen-elizabeth-ii-visits-rock-of-cashel.html>

Ryan, M. (Red.). 1991. *The Illustrated Archaeology of Ireland*. Dublin: Country House.

Boligtrender i eldre STEINALDER

– fra telt til grophus

Mange ser for seg at steinalderfolk bodde i huler, men den typiske steinalderboligen satte folk opp der de trengte den, og etter hvert der de så at andre hadde slått seg ned før dem. Sporene etter disse boligene kan være utydelige i dag, men en gjennomgang av 150 undersøkte hustuffer og teltplasser fra eldre steinalder i Norge viser noen klare trender, både når det gjelder typer av boliger og hvordan de ble brukt.



«Boligtrendmagasin fra eldre steinalder». Fotokredit på bildene. Illustrasjon: Silje E. Fretheim, NTNU Vitenskapsmuseet



En ekstra tydelig teltring og to underlag av mindre steiner der det har vært ildsteder. Trolig etter mer enn ett opphold, det siste rundt 8300 f.Kr. Fra Mohalsen på Vega. Foto: Åge Hojem, NTNU Vitenskapsmuseet

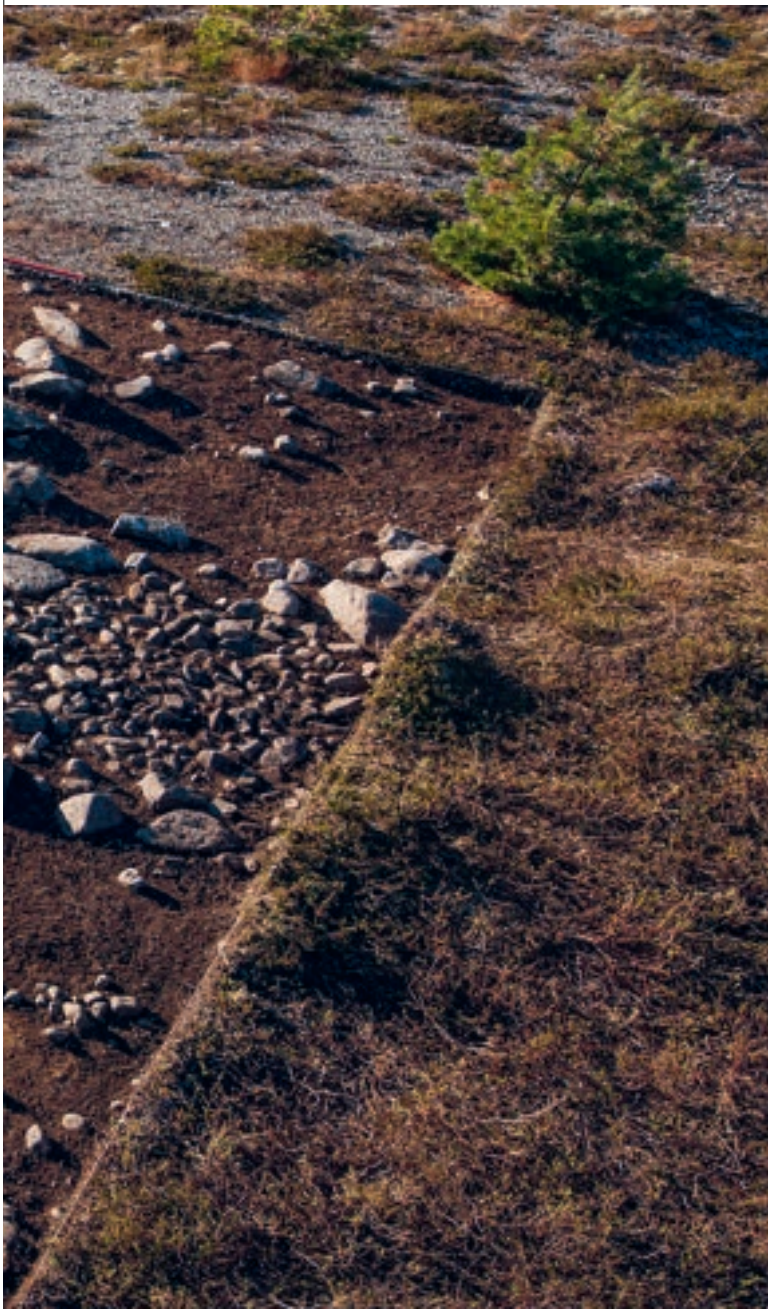
SILJE ELISABETH FRETHEIM

I denne sammenhengen regner vi eldre steinalder som tidsrommet 9500–4000 f.Kr., en periode på 5500 år. For å se hvordan de undersøkte boligene vi kjenner til i Norge, har forandra karakter over såpass lang tid, ble de fordelt på 500-årsbolker ut fra enten radiologisk datering av for eksempel kull fra ildsteder eller gjenstandsfunn som vi vet er typiske for bestemte deler av perioden. For å oppdage mulige regionale forskjeller ble de også fordelt på fem geografiske enheter. Allerede her ser vi noen tendenser: Det blir flere boliger over tid, og vi kjenner flest av dem i de nordlige delene av landet.

Videre ble boligene fordelt, både over tid og mellom regioner, etter et utvalg målbare eller synlige trekk, blant annet gulv-

størrelse, form på grunnplan, modifisering av gulvflata, spor etter vegger, plassering av ildsteder samt mengden og fordelinga av steinavfall og steinredskaper i og utafor boligene. Vi skal se på noen av de tydeligste trendene her.

Diagrammet under viser fordelinga av både gulvstørrelser og gulvform over tid. Fra 9500–8000 f.Kr. ser alle boligene ut til å ha hatt runde eller ovale grunnplan, og gulvstørrelsen ligger stort sett mellom 5 og 10 m². Deretter introduseres de første boligene med firkanta grunnplan, og i løpet av perioden 8000–6500 f.Kr. øker spennet i gulvstørrelser noe voldsomt. Mellom 7000 og 6500 f.Kr. er de største boligene vi kjenner til i Norge over 40 m², mens de minste er like små som i tida før 8000 f.Kr. Her er det også regionale forskjeller. Firkanta

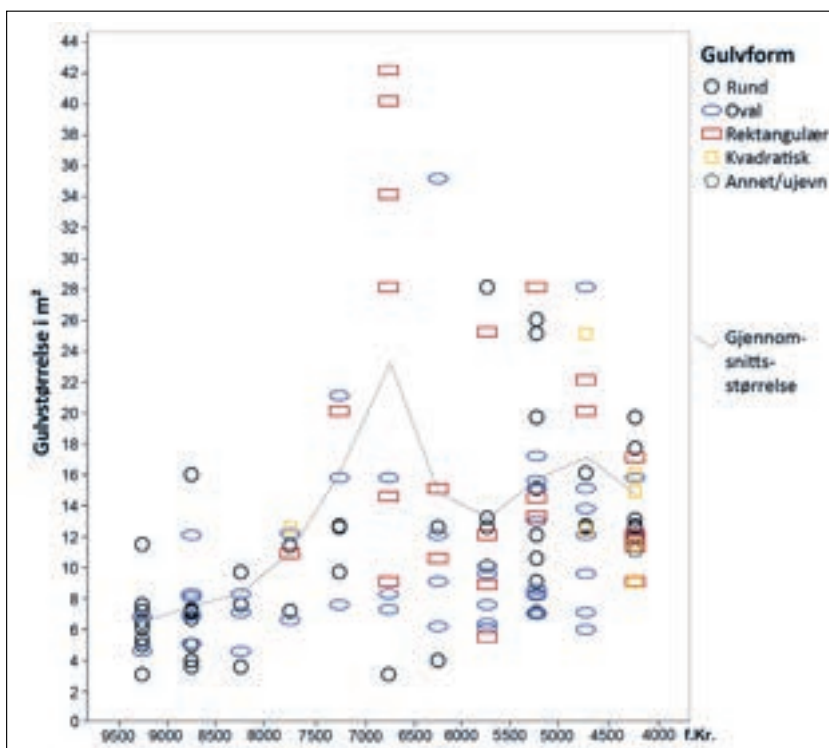


gulv har vi først og fremst i de nordlige regionene, og de fire største av dem kjenner vi alle fra ett sted: Tønsnes ved Tromsø (nummer 11 på kartet).

Andre tydelige endringer som skjer etter 8000 f.Kr., er at gulvene går fra å være umodifiserte eller bare rydda for stein, til å være helt eller delvis gravd ned i bakken. Sporene etter vegger går fra å bestå av mer eller mindre tydelige ringer av enkeltliggende steiner til å bli sammenhengende voller av jord, stein og annet. Dette fortsetter å være de vanligste typene av gulv og veggrester i boligene gjennom resten av eldre steinalder.

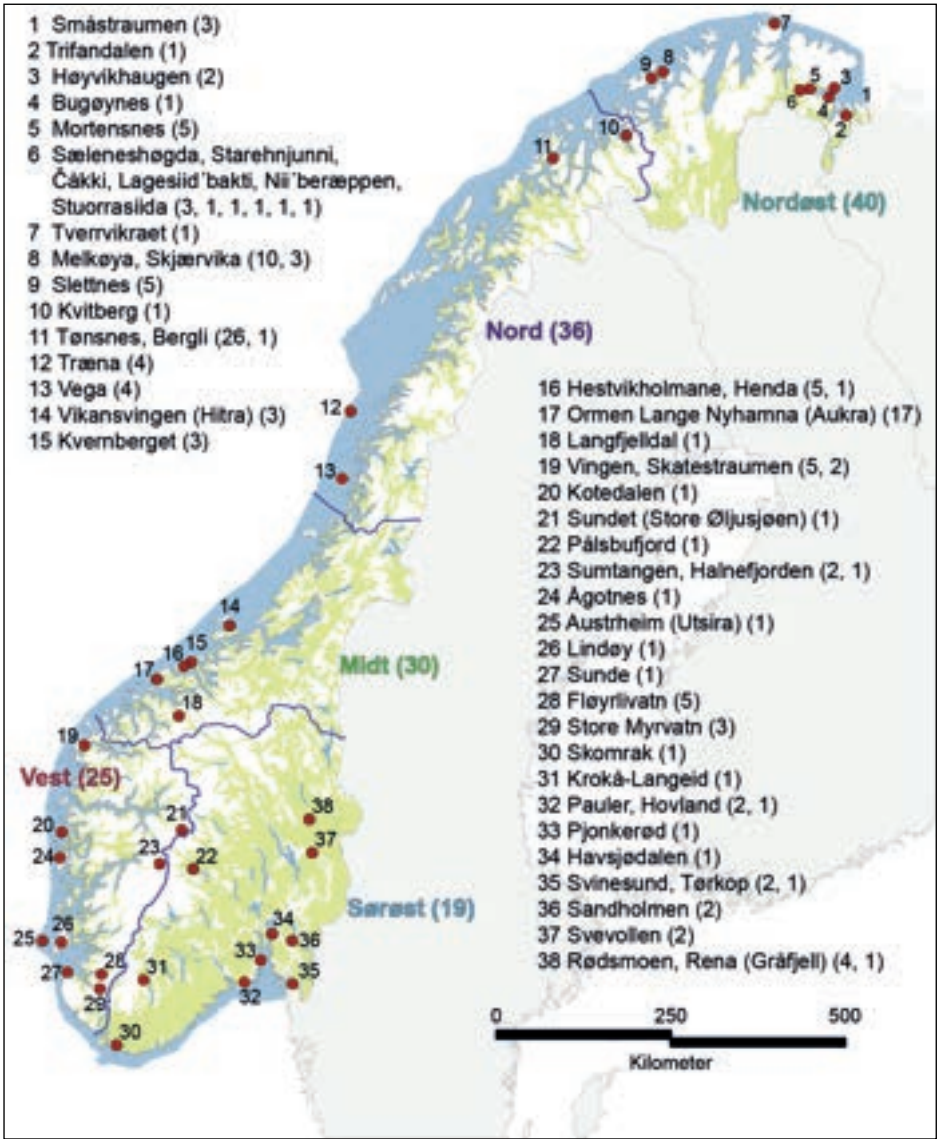
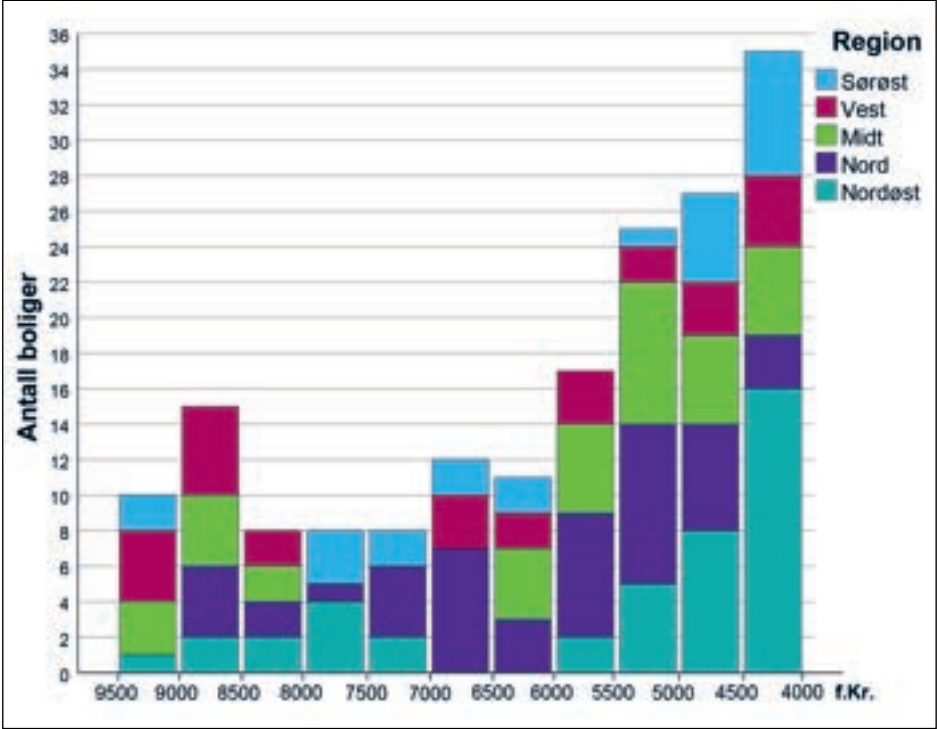
BOLIGTYPER OG BOSETNINGSMØNSTRE

Ringene av steiner rundt gulvflatene i perioden 9500–8000 f.Kr. kaller vi *teltringer*, fordi vi ser for oss at steinene ligger igjen etter å ha holdt en teltduk på plass. Denne tolkninga passer også godt med at gulvområdene vi finner er lite modifiserte. For å sette opp et telt trenger du bare et rimelig flatt og jevnt sted. Telt med stenger av tre og duk av skinn er kjente boligtyper blant mange av nyere tids fangstfolk i nordlige deler av verden, for eksempel hos østsamene (skoltesamene) i Nord-Skandinavia og Russland fram til tidlig på 1900-tal-



Punktdiagram som viser fordeling av gulvstørrelser og form på gulvplan over tid. Figur: Silje E. Fretheim, NTNU Vitenskapsmuseet

Diagrammet viser de undersøkte boligene fordelt på 500-årsbolker i eldre steinalder, og fordelinga mellom regioner i hver bolk. Kartet viser regioninndelinga samt alle stedene de 150 boligene fordeler seg på. Antall boliger står i parentes. Figur og kart: Silje E. Fretheim, NTNU Vitenskapsmuseet





Husgrop etter grophus i Nyhamna i Aukra, i bruk mellom 5200 og 4100 f.Kr. (1100 år!). Langs kanten av gropa ser vi hull etter stolper som har støttet overbygget (vegger/tak). Midt på gulvet ligger rester av et ildsted med steinheller, og inn mot ildstedet ser vi spor etter en luftekanal som har gått under veggen. Foto: Nils Ole Sundet

let, hos evenkene i Sibir, hos Cree-stammene i Canada samt hos inuittene i Alaska, i Canada og på Grønland. Teltringer av stein er også vanlige kulturminner i områdene der disse folkene har holdt til.

Boliger med gulv som har vært gravd ned under bakkenivå tolker vi som rester av *grophus*. Grophus er også en type bolig med et stort bruksspenn i tid og rom, fra 15 000 år gamle hus med reisverk av mammutbein funnet i Ukraina, via en rekke ulike varianter brukt av forskjellige urfolk i Nord-Amerika, til små hus som vi av og til finner rester av sammen med større bygninger på gårdstun fra vikingtid og middelalder, både her til lands og ellers i Nord-Europa. Og dessuten i eldre steinalder i Norge. Dybden på de nedgravde gulvene i eldre steinalder varierer fra 10 til 100 cm under bakken, med et gjennomsnitt på 20–25 cm i de fleste delene av landet. Østlandet (region sørøst) skiller seg ut med en gjennomsnittsdypde på nesten 60 cm. Her er det hustufter fra Innlandet, og særlig fra Rødsmoen ved Rena, som gir utslag. Grophus hos fangstfolk i moderne tid blir typisk brukt om vinteren; om våren blir de for fuktige, og om sommeren

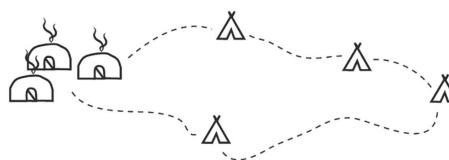
for lite luftige. Vinterstid, derimot, er grophus gode og lune boliger.

Interessant nok faller de eldste dateringene vi har av opphold eller aktivitet i huler og under bergframspring, omtrent sammen med de første dateringene av grophus her i landet. Vi har dessuten eksempler på både teltringer og gapahuklignende konstruksjoner fra tida etter 8000 f.Kr. Samtidig som den typiske boligen blir mer solid, blir altså variasjonen i de andre typene av husly større. Denne utviklingen forteller oss om det vi arkeologer kaller *bosetningsmønstre*. Vi ser bosetningsmønstrene gjennom fordeling, variasjon og sammenhenger mellom stedene der folk har bodd og drevet med ulike aktiviteter i landskapet, innafor én kultur. I samfunn der folk ikke har bodd fast på ett sted, er transportmidler, reiseruter og flyttevaner også deler av dette mønsteret. Hos moderne fangstfolk er det et spenn fra fullt ut nomadiske folk, som flytter rundt i familiegrupper hele året, til nesten helt bofaste folk, der i hvert fall deler av gruppa holder seg til faste boplasser og hus året gjennom, og fra år til år.

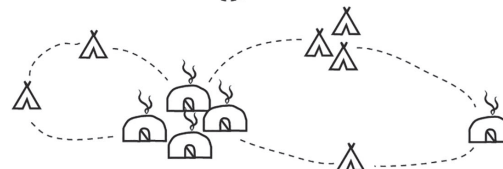
Nomadisk: Små familiegrupper flytter rundt hele året.



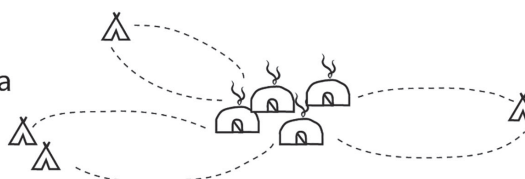
Halvnomadisk: Permanente vinterboplasser/vinterhus, splittes opp i mindre grupper resten av året.



Halvbofast: Permanente hus og boplasser som gjenbrukes jevnlig, men ikke gjennom hele året.



Bofast: Permanente boplasser og hus opprettholdes gjennom hele året, og fra år til år, selv om deler av gruppa kan dra ut på jevnlig ekspedisjoner.



(Etter Murdock 1967, Ethnographic Atlas)

Nomadisk med båt: Små familiegrupper flytter rundt hele året, med vinterutstyr og telt i båten.



(Etter Hein Bjerck)

Hovedformer av bosetningsmønstre for moderne fangstfolk, etter Murdock 1967, *Ethnographic Atlas*, og alternativt nomadisk bosetningsmønster med båt, foreslått av Hein Bjerck for den tidligste bosetninga langs norskekysten. Illustrasjon: Silje E. Fretheim, NTNU Vitenskapsmuseet

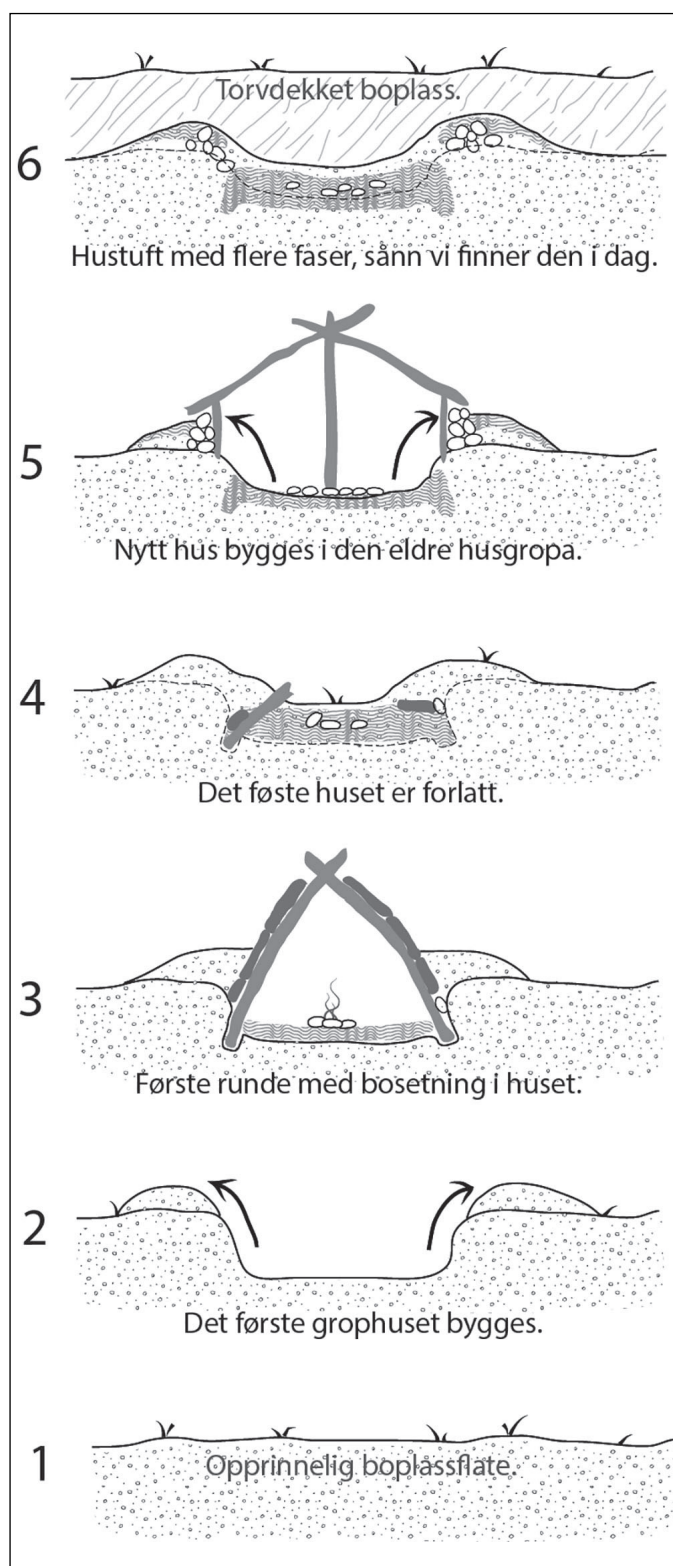
Blant nordlige fangstfolk kjent i moderne tid er helt nomadiske grupper ekstremt sjeldne. De halvnomadiske dominerer. Dessuten finnes det grupper i de nordlige områdene som kan kalles halvbofaste, og til og med bofaste, for eksempel på Aleutene – den langstrakte øyrekka mellom Sibir og Alaska. Det er særlig folk som baserer seg på fiske, både i ferskvann og i saltvann, som utgjør de mer bofaste gruppene.

Men hva med perioden 9500–8000 f.Kr., de første 1500 åra av eldre steinalder i Norge? Ingen boplasser fra denne tida har spor etter noe som kan tolkes som permanente vinterboliger, for eksempel grophus. Funnene av steinredskaper på de undersøkte teltplassene er dessuten lite varierte. Stort sett ser de samme aktivitetene ut til å ha foregått på hver plass. Her har arkeolog Hein Bjerck foreslått *båten* som en nøkkel til å forstå bosetningsmønsteret. De aller fleste spor etter folk fra denne fasen av steinalderen finner vi på ytterkysten, ofte ute på små øyer. Vi vet derfor at de må ha hatt båter, selv om vi aldri har funnet rester av dem. Kanskje helst skinnbåter, siden dette var en tid med kaldere klima enn i dag (og seinere

i eldre steinalder), og med få steder der det vokste trær store nok til å lage stokkebåter av. Store skinnbåter, à la inuittenes *umiak* (eller *konebåt*), kan ha rommet en hel familiegruppe pluss alt nødvendig utstyr til å flytte rundt også på vinterstid, inkludert gode skinntelt. Båten i seg selv kan ha satt standard for størrelsen på gruppene som har reist og bodd sammen, og sammen med familieteltet har den gjort et fullt ut nomadisk bosetningsmønster mulig langs norskekysten.

EN ØKENDE GJENBRUKSTREND

Variasjonen i størrelser og typer av boliger etter 8000 f.Kr. er lett å forklare med at man gikk over til et halvnomadisk (kanskje i noen tilfeller også halvbofast) bosetningsmønster, der man brukte ulike typer boliger i ulike sesonger, og der størrelsen og sammensetninga av grupper som levde sammen, også varierte gjennom året. Men *hvorfor* endra bosetningsmønsteret seg? Det finnes neppe kun én forklaring, men tre viktige endringer eller hendelser har ganske sikkert bidratt: For det første blir klimaet varmere, sånn at skogen brer seg



Bruk og gjenbruk av hustomt i flere runder, før den endelig forlates lenge nok til å bli «usynlig». Forløpet er inspirert av en av groptuftene som er undersøkt i Nyhamna i Aukra (nummer 17 på kartet). Illustrasjon: Silje E. Fretheim, NTNU Vitenskapsmuseet

og gir tilgang på mer solide byggematerialer. For det andre blir forholdet mellom hav- og landnivå mer stabilt etter at iskappa over innlandet har smelta bort, og den kraftigste landhevinga etter istida har bremsa ned. Dette gjør det mulig å bruke de samme båthavnene og strandnære boplassene gjennom mange generasjoner. For det tredje er det mye som tyder på at en innvandring av nye folkegrupper fra dagens Finland og Russland til dagens Finnmark starter opp rundt 9000 f.Kr. De som kom, hadde med seg ny steinteknologi, og studier av denne viser at folkene fra øst bredte seg ganske raskt sørover i århundrene før 8000 f.Kr. Så langt har vi ikke dekning for å si at de også hadde med seg nye boligtradisjoner. Kanskje var det heller sånn at nye tradisjoner oppstod som en konsekvens av at disse menneskene kom? DNA-studier av de få skjelettene vi har funnet fra eldre steinalder, viser at de nye og gamle folkegruppene etter hvert blandet seg, men i den første tida har nok de nye blitt oppfatta som fremmede – som tok seg til rette i de etablerte fangstmarkene til «båtnomadene». Kanskje har begge grupper følt behov for å sette igjen mer varige spor i terrenget, i form av boliger som ble stående igjen på de beste stedene?

Sikkert er det i hvert fall at gjenbruk av bestemte steder og bestemte hustomter brer om seg gjennom resten av eldre steinalder. I de undersøkte hustuftene viser stadig flere boliger tegn på at steinavfall og annet søppel fra innsida av husene har blitt rydda bort og endt opp som en del av veggvollene, eller at husene åpenbart har blitt bygget om i flere runder. Dessuten viser boligene med mange dateringer av kullrester fra gulv og vegger ofte at de har vært i bruk gjennom svært lange tidsrom, gjerne i mer enn tusen år! Det betyr naturligvis ikke at det samme grophuset har vært i bruk så lenge – så solide hus klarer vi knapt nok å bygge i dag – men at folk heller har valgt å sette opp huset sitt oppi gropa etter et gammelt hus enn å bygge et nytt på urørt mark.

Lesetips

Fretheim, S.E. 2017. *Mesolithic dwellings. An empirical approach to past trends and present interpretations in Norway*. Doktorgradsavhandling fra NTNU.

Bjerck, H.B. 2016. Settlements and Seafaring: Reflections on the Integration of Boats and Settlements Among Marine Foragers in Early Mesolithic Norway and the Yámana of Tierra del Fuego. *Journal of Island & Coastal Archaeology*.

Forfatter

Silje Elisabeth Fretheim har ph.d. i arkeologi og jobber som prosjektleder ved Institutt for arkeologi og kulturhistorie, NTNU Vitenskapsmuseet.

QR-KODER I utstillingene



JENNY KALSETH

Har du noen gang stått foran en museumsmonter og ønsket mer informasjon om gjenstanden inni den? Eller kanskje lurer du på hvor mange gjenstander fra hjemkommunen din som finnes i utstillingene her på NTNU Vitenskapsmuseet? Snart vil det være mulig å finne ut av dette på en enkel måte.

I løpet av 2024 vil det litt etter litt komme QR-koder i utstillingene på Vitenskapsmuseet. Disse kan enten lede til en oversikt over gjenstandene i en monter eller til en søkbar oversikt over alle utstilte gjenstander. Oversikten presenteres via nettsiden Samlinger på nett (collections.vm.ntnu.no), hvor de aller fleste av gjenstandene i våre samlinger allerede er publisert. For de utstilte gjenstandene blir det foretatt en ekstra gjennomgang og oppgradering av informasjonen tilknyttet dem, nye bilder legges inn, og kartfesting gjøres så nøyaktig som mulig.

Inne i utstillingene vil det bli festet QR-koder ved montrene. Koden leder til et bildegalleri, innledet av en kort tekst som beskriver innholdet. Ved å klikke på bildet av en gjenstand kommer man videre til en side med informasjon om funnsted, hvordan gjenstanden ble funnet (er det en grav eller kanskje et offerfunn?) og diverse andre opplysninger som har blitt registrert i forbindelse med ankomsten til Vitenskapsmuseet. Beskrivelsen er hentet direkte fra den opprinnelige katalogteksten, slik at jo lavere museumsnummeret er, jo eldre er teksten. Museumsnummer T1 er fra 1871, og nå nærmer vi oss T29000.

For montre med gjenstander fra nylig gjennomførte utgravninger vil QR-kodene i tillegg kunne lenke til andre digitale kilder som 3D-modeller, 360°-foto, digitale omvisninger på utgravingsfelt m.m.

QR-koden som leder til oversikten over alle utstilte gjenstander, vil være å finne i resepsjonen, og trolig på strategiske steder rundt om i utstillingene. Denne oversikten er søkbar, slik at det er mulig å f.eks. søke opp hvor mange sverd vi har utstilt. Samlinger på nett er tilgjengelig for alle, og man kan derfor ta en titt på dem hjemmefra. Oppretter du en bruker, kan du lage egne lister over eller utvalg av gjenstander du er ekstra interessert i.

Målet med prosjektet er å forenkle tilgangen til informasjon om de utstilte gjenstandene våre, og ikke minst gjøre de gamle utstillingene mer informative. Dessuten håper vi at økt kjennskap til Samlinger på nett kan bidra til at også gjenstandene som ligger i magasin, blir mer tilgjengelige for publikum. Prosjektet skal være i mål i løpet av 2025.

Eksempel, se under:



Denne vakre flintdolken er utstilt i forhistorisk utstilling. Den tilhørte en mann fra Fauskland på Hitra. Et glimt inn i hvilken info QR-kodene vil kunne bidra med, fås ved søk på T11792 i Samlinger på nett (collections.vm.ntnu.no). Her kan man lese litt om hvor tilfeldig det egentlig er at Fausklandmannen i det hele tatt ble funnet.



Denne uvanlige pilspissen fra vikingtid finnes ved søk på T8390 i Samlinger på nett (collections.vm.ntnu.no). Her finnes en forklaring på hva det er som gjør pilspissen så uvanlig, samt en lite hint om hva som kan skje ved en enkel utvidelse av kjelleren.

Forfatter

Jenny Kalseth er arkeolog og samlingsforvalter ved Institutt for arkeologi og kulturhistorie, NTNU Vitenskapsmuseet.

JARLENES LADE

Lade ved Trondheim er svært fremtredende i sagaene om de siste vikingkongene og de tidligmiddelalderske kongene i Norge. Ifølge sagaen etablerte Ladejarlene seg på Lade senest på 900-tallet, og gården skal ha vært sentral i maktkampen i Trøndelag frem mot rikssamlingen i tidlig middelalder.

JULIAN CADAMARTERI

Ladehammeren og Ladehalvøya ligger strategisk plassert, sentralt i Trondheimsfjorden. Fra de høye partiene der kan man overvåke store deler av fjorden. Selve stedsnavnet Lade stammer fra det norrøne ordet *hladír*, som er flertallsformen av laste/losseplass. Sannsynligvis viser navnet til aktivitetene tilknyttet de gode havneforholdene øst og vest på halvøya.

Til tross for Lades fremtredende posisjon i sagaene, er området lite utforsket arkeologisk. Fra 1900-tallet gjennomgikk de bynære områdene der store forandringer etter hvert som Trondheim utvidet seg og industrien etablerte seg på Lademoen.

Utbyggingen av området fra tidlig 1900-tall og frem til i dag har sannsynligvis utslettet mange arkeologiske kulturminner på Lade og Lademoen, men den har også bidratt med en del funn som er blitt samlet inn av arbeiderne på anleggsplassene. Disse funnene utgjør en stor del av det kunnskapsgrunnlaget vi har for å kunne si noe om Lades eldre historie. I tillegg finnes enkelte synlige kulturminner som ligger bevart mellom alle moderne forstyrrelser, men eldre beskrivelser av Lade viser at bestanden av kulturminner har vært en helt annen enn den som er bevart i dag.

ELDRE BESKRIVELSER AV LADE

Den første som tar for seg arkeologiske spor rundt dagens Trondheim, er Gerhard Schøning. I sin reiseskildring fra 1770-tallet skriver han at det er 21 gravhauger på grunnen til Lade gård, i tillegg til en steinsetting på flaten nord for gården. Foruten disse forteller han at det var flere oldtidsminner ved gårdene Ringve og Devle like øst for Lade.

I sin reise fra byen mot Lade gård beskriver Schøning først en samling på minst ni hauger nede ved den gamle strandmelen på Lademoen, ved dagens Strandveien. Dette gravfeltet skal ha strukket seg helt bort til Ladebekken, inne ved Ladehammeren.

Litt høyere opp i terrenget fra strandmelen skal det ha ligget én haug og fire røyser. Langs veien opp til Lade gård fra Lademoen sier Schøning at det ligger minst sju gravhauger. Den nordligste av disse skal ha hatt en diameter på rundt 30 meter. Størrelsen på denne haugen gjør at den må regnes blant de større gravhaugene i Trøndelag.

Steinsirkelen som Schøning nevner, kan ha gitt navn til høyden nord for Lade kirke, Tingsteinen. Steinsirkler og stein-



Kart over Trondheim og Lade fra 1775. Kartverket



Kart som viser hvor det er gjort arkeologiske funn fra Lade og Lademoen, og kulturminner som er beskrevet av Schøning eller som eksisterer i dag.

Spannformet leirkar fra folkevandringstid funnet på Lademoen. Foto: NTNU Vitenskapsmuseet

lagte kretser ble på 1700–1800-tallet oppfattet som rester av tingsteder eller steder knyttet til domsavgjørelser, såkalte dommeringer.

I og rundt Korsvika nord for Lade gård skriver Schøning at det er minst ni hauger og røyser fordelt på de forskjellige bergene og i den vestlige delen av Korsvika.

I tillegg til kulturminnene på Lade og Lademoen beskriver Schøning flere slike ved gårdene Ringve og Devle like øst for Lade. På Ringve skal det ha vært en rektangulær flate omgitt av store steiner. Schøning skriver at den steinsatte flaten er ca. 17 x 38 meter, og at det i den vestre enden fantes rester av en gravhaug, mens det i øst har ligget en «domplads eller offersted». Hva han mener her er usikkert, men sannsynligvis dreier det seg om en steinsetting eller steinlagt flate som har ligget i tilknytning til den store rektangulære steinsettingen. På gården Devle beskriver Schøning at det på bergene og langs sjøen er flere røyser og hauger samt rester av en «skibs-stade». Vi vet ikke hva en «skibs-stade» er, men dersom Schøning mener at det var her Ormen Lange ble bygget, er det naturlig å tolke dette som rester av noe som kan forstås som en slags tørrdokk eller en nausttuft. Nausttufter består ofte av rester av parallelle veggvoller som vil kunne forstås som anlegg knyttet til skipsbygging og oppbevaring.

De fleste av haugene og røysene er ifølge Schøning utkastede eller overpløyde, så det er tydelig at gravene allerede på 1700-tallet hadde blitt forstyrret. Ifølge Lorentz Klüwer, som reiste gjennom området og samlet opplysninger om funn og fortidsminner femti år etter Schøning, skulle det være funnet «vaaben, ringe og spænder af guld (...)» i noen av haugene på Lade i eldre tider, men hva som skjedde med disse, vites ikke.

På 1840-tallet ble det tatt sand og masser fra Lademoen til bruk i anleggsarbeid. Under arbeidet ble sannsynligvis flere av gravhaugene på Lademoen fjernet. Forfatteren og dikteren Christian Monsen skrev for anledningen et dikt om hvordan Ladejarlenes graver ble fjernet og ødelagt for å utbedre Trondheims veier: «Er der saalidet grus om Trønderstaden at det i kæmpehøie søges maa? Kanskje med kongers støv i dække gaden, som snart jer konge selv skal vandre paa?»

I dag er nesten alle kulturminnene Schøning beskriver, forsvunnet. En gravhaug på Tinghaugen ved Lade barneskole og flere større og mindre røyser på bergene langs sjøen på Ladehalvøya er de eneste sporene etter disse anleggene, men



fortsatt kan det ligge spor bevart under bakken som kan bidra til å fortelle historien om Lade i eldre tider.

ARKEOLOGISK FUNN OG OBSERVASJONER FRA LADE

Fra området Schøning beskriver, er det gjort flere funn av våpen og keramikk datert fra 400-tallet til 800–900-tallet. Det eldre arkeologiske materialet fra Lade består i dag av rundt 15 gjenstander som er funnet ved ulike jordarbeider i området.

De eldste gjenstandene som er funnet på Lade, stammer fra bronsealderen (1700–500 f.Kr.). En flintdolk, en steinøks og en skiferplate med en båtristning viser alle til aktivitet i perioden. Skiferplaten ble funnet i fjæra ved Devle, helt øst på Ladehalvøya. Den har et hull, noe som viser at det har vært mulig å henge den på noe. Steinøkse ble funnet sør for Ringve, i et torvholdig lag, og kan tenkes å ha blitt lagt ned i myra som en ofring.

Flintdolken skal være funnet i et kullholdig lag nordvest for Ringve. Dette kan være et kulturlag, men det kan også være rester av en grav. På gårdene Ringve og Østmarka, øst og nord for Lade gård, er det funnet graver som er tolket til å stamme fra bronsealderen. Plasseringen av gravene på markante topper stemmer godt overens med bronsealderens gravrøyser, som ofte ligger synlig i landskapet, med utsikt over eller synlig fra vann. Ut fra disse funnene virker det som om Ladehalvøya var bosatt allerede i bronsealderen.

Nord for Lade kirke, der det ifølge Schøning skal ha vært en steinsirkel, er det senere funnet en liten spydspiss. Steinsirkler er undersøkt flere steder i Norge, og de har vist seg å være en form for gravanlegg med datering til eldre jernalder (500 f.Kr. til ca. 550 e.Kr.). Spydspissen er av en type som dateres til romertid (1–400 e.Kr.). Spydspisser var vanlige i våpengraver

Sverd fra vikingtid funnet ved sprengningsarbeid ved Ladehammeren. Foto: NTNU Vitenskapsmuseet



fra romertid, og det er naturlig å anta at denne spydspissen stammer fra en grav. Schøning beskriver også at det skal ha vært minst én steinsatt rektangulær flate omgitt av større steiner ved Ringve. Også dette kan ha vært et gravanlegg fra eldre jernalder. Sett samlet er det mulig at man i romertid har hatt en samling graver som har strukket seg fra Lade gård og i hvert fall frem til Ringve, langs denne markerte ryggen.

Mellom Lade gård og Ringve er det også påvist spor etter dyrking – med dateringer mellom førromersk jernalder (500 f. Kr. – år 0) og middelalder.

Nede på Lademoen, sør for Lade gård, ved det som på den tiden må ha utgjort en liten strandvoll overfor fjæra, er det gjort et funn av et spannformet leirkar. Slike gjenstander dateres til folkevandringstiden (400–550 e.Kr.) og er vanlige gravgaver eller beholdere for kremerte bein i graver fra denne perioden. Leirkaret fra Lademoen er dekorert i en stil som gjør at det kan dateres til overgangen fra romertid til folkevandringstid, ca. 350–450 e.Kr. Funnet tyder på at man senest i folkevandringstiden etablerte graver nede ved strandmelen. I tillegg til leirkaret er det funnet rester av en kokegrop som ble datert til perioden 200–400 e.Kr., og i forbindelse med uttak av sand fra den eldre strandmelen på Lademoen i 1946 ble det påtruffet rester av en grav fra yngre jernalder. Her ble det i bakkant av Aktiebryggeriets eiendom (nå E.C. Dahls bryggeri) funnet et sverd og en spydspiss som kan dateres til merovingertid (ca. 550–800 e.Kr.).

Mengden funn som kan dateres til vikingtid, er større enn i de tidligere periodene, noe som kan tyde på en økning i aktiviteten. Et sverd fra vikingtiden ble funnet ved sprengningsarbeid

ved Ladehammeren. I forbindelse med en utvidelse av kirkegården ved Lade kirke ble det funnet en del gjenstander, som skår av baksteheller og klebersteinskar, vevlodd og nagler. Gjenstandene ble funnet i et lag av kull og skjorbrent stein. Schøning forteller at det på hans tid ble funnet kull, stein og hogd stein ved pløying sør for Lade kirke.

Under graving for vann- og kloakkledninger mellom Lade kirke og Lade gård ble det gjort funn av et sverd fra middelalder og gjenstander fra nyere tid samt rester av en murt kjeller.

Lade kirke er en romansk steinkirke som sannsynligvis er bygd i første halvdel av 1100-tallet. Det er mulig at steinkirken hadde en eldre forløper, men ingen spor etter noe slikt påvist hittil. Kirken, de middelalderske funnene i nærheten og de kullholdige kulturlagene viser at det trolig har ligget en gård på høyden i middelalder, men det er ikke usannsynlig at denne gården går tilbake i tid til yngre jernalder.

Lade var ifølge sagaene sete for Ladejarlene og de tidligste norske kongene i Trøndelag, og Lade som maktsentrum trekkes ofte inn i diskusjoner om organiseringen av Trøndelag i vikingtid og tidlig middelalder. De arkeologiske funnene brukes imidlertid sjelden i disse diskusjonene. En stadig økende mengde arkeologiske funn fra Lade, etter hvert som det gjennomføres nye arkeologiske undersøkelser, gjør at vi sakte, men sikkert får bedre kjennskap til Lades historie fra den tiden Ladejarlene hadde sitt sete der. Forhåpentligvis vil fremtidige funn og undersøkelser bidra til å tette noen av de hullene vi i dag har i vår kunnskap om Lade.

Forfatter

Julian Cadamarteri er arkeolog ved NIKU, Norsk institutt for kulturminneforskning.

Dronefoto over Sandvika, tatt før etterundersøkelsen startet. Graven ble funnet i det lille sandtaket ned til venstre i bildet. Bildet viser tydelig hvordan graven en gang lå godt synlig fra sjøen. Foto: Ellen Grav, NTNU Vitenskapsmuseet



En liten båtgrav og et hus på Jøa

Livet på jorden ble kort for den unge personen som ble gravlagt i båten sin på Jøa en gang på slutten av 800-tallet. Trolig var han fra en betydningsfull familie, siden man har tatt seg bryet med å bygge en stor gravhaug til hans minne. Med seg i graven fikk han også et lite dyr – kanskje en hund?



Avtrykk av båten i sanda. Klinknaglene ligger som brune klumper og viser bordgangene i båten. Hodeskallen synes i båten, og viser hvor langt inn i graven gravemaskinen kom. Utgravingssituasjonen var litt utfordrende, da sanden var veldig tørr og løs. Foto: Hanne Haugen, Trøndelag fylkeskommune



Øksa som ble funnet i graven var svært godt bevart, og treverket i skaftet er fremdeles inne i øksa. Spydspissen var knukket, men ellers i ganske god forfatning. Skjoldbullen er korrodert og sprukket etter tusen år i sanda. Foto: Frøia Beer, NTNU Vitenskapsmuseet

MONICA ENEHAUG, GEIR GRØNNESBY OG ELLEN GRAV

Øya Jøa er ikke mer enn 55 km² stor, og ligger på kysten av Trøndelag – langt nord i fylket. Beliggenheten var svært sentral den gang vannveiene var de viktigste ferdselsårene, med det åpne havstykket Folda i nord og innseilingen til Namsos og Namdalen i sør. På vestsiden av øya er det flere naturlige havner i form av lune, dype vikar med langgrunn sjø. Her kunne mang en båt ligge og vente på været. Viktigheten av denne beliggenheten, i kombinasjon med muligheter for jordbruk, fiske og dyrking, har gjort at vestsiden av øya er full av gravminner og spor etter tidligere menneskelig aktivitet.

GRAVEN I SANDEN

Båtgraven med den unge mannen ble oppdaget ved en tilfældighet. Grunneieren på gården Sandvik hadde i årevis tatt masser fra en skjellsandforekomst, og skulle bare fylle igjen hullet på jorden slik at han kunne bruke området til dyrking. Da han fylte traktorskuffa med sand, så han et bein stikke ut

av kanten. Han trodde det var et dyrebene og trakk i det for å få det unna. Dermed raste store deler av graven ut – nærmest i fanget på den forfjamsede bonden. Heldigvis tok han øyeblikkelig kontakt med fylkeskommunen, slik at fagfolk fikk komme til mens det enda var intakte deler igjen av graven.

Deler av gravhaugens fotgrøft, altså en mindre grøft langs haugens kant, ble indentifisert under utgraving og fulgt så langt det var mulig. Denne viser en relativt stor gravhaug, ca. ti meter i diameter. Høyden vet vi så klart ikke noe om, men fotgrøfter gjør at gravhauger fremstår som større og blir mer tydelige. Selve gravhaugen ligger i dag et stykke fra havet, men i jernalderen var avstanden mindre, siden havet sto høyere. Gravhaugen lå på en høyde i terrenget, og har derfor vært godt synlig fra sjøen. Rett nedom haugen er det en vik som kan ha fungert som en god, naturlig havn.

Hele 141 klinknagler ble funnet. Dette utgjør likevel ikke alle naglene i båten, så en hel del har nok forsvunnet gjen-



Hodeskallen til den unge mannen var kollapset, men ellers godt bevart på grunn av det høye kalkinnholdet i sanda her. Bildet viser de delene av skjelettet som lå intakt i graven. Foto: Monica Enehaug, NTNU Vitenskapsmuseet

nom tidene. Det samme gjelder trolig treverket båten var bygget av. Under utgraving var spor etter trevirke kun mulig å se som avtrykk i sanden. Resten av båten som mannen var begravd i, lå igjen i kanten av sandtaket. Det var omtrent to meter urørte deler av båten, mens det aller meste hadde rast ut. Beregninger viser at båten opprinnelig har vært omtrent fem meter lang.

Hodet, kragebeina og et skulderblad av den avdøde lå på plass i båten. Og siden grunneieren var snartenkt og hadde lagt igjen alle massene på stedet, er nesten hele skjelettet bevart.

Ved hodet til den døde mannen var det satt ned et lite skrin. Dette inneholdt ildstål, ildflint og noen smågjenstander – som en sigd, syl, to kniver og en tein. Et spyd lå ved hans side, og en skjoldbule fra et skjold samt en liten øks ble funnet i løsmassene. Det er sammensetningen av gravgodset som får oss til å anta at den avdøde var en ung mann. På grunn av individets unge alder kan man ikke si noe om biologisk kjønn ut fra skjelettet, siden kjennetegnene på dette ikke blir satt før senere i livet.

På armbeina, fingrene og beina fra hånden og ned ble det funnet spor etter jern. Dette kan tyde på at personen ble plas-

sert slik at han holdt rundt noen av redskapene når han var lagt i graven.

EN UNG OG SYK PERSON

Analyser av skjelettet viser at personen var et forholdsvis ungt individ på død tidspunktet, trolig mellom 16 og 19 år. Han var mellom 169,6 og 178,6 cm høy.

Skjelettet viser en rekke tegn på sykdom, deriblant lineær emaljehypoplasi. Dette er linjer på tannemaljen som av ulike grunner oppstår når tennene er under utvikling i barneårene. Linjene kan blant annet være genetisk betinget, de kan indikere sykdom, stress, at individet ikke har fått i seg nok næring på et eller flere tidspunkt, eller at kroppen ikke klarer å ta opp næringen den får tilført. Men dette er ikke det eneste tegnet på at noe er galt hos dette individet. Levningene viser flere sykdomstegn, blant annet porøsitet på innsiden av hodeskallen, på kjevebeinet og på den ene hånden. I tillegg ser man ekstra beinvekst i høyre øynehule og på enkelte ribbein. Venstre stortå har et blankt utseende, noe som viser slitasje på beinet. Denne personen har åpenbart hatt flere sykdommer, men vi kan ikke si konkret hvilke, da sporene kan stamme fra en rekke tilstander. Ingen av disse er i utgangspunktet aggres-



Stripene på tennene er spor etter forstyrrelser i emaljen mens denne ble utviklet. Dette kan skyldes både sykdom, stress og dårlig ernæring. Foto: Monica Enehaug, NTNU Vitenskapsmuseet

sive sykdomstegn, noe som gjør at det heller ikke er mulig å konkludere med en dødsårsak. Levningene viser likevel et individ med sykdomstegn fra topp til tå, bokstavelig talt. Helheten av dette blir et sykdomsbilde som er sammensatt og viser sykdom over tid i en ung kropp.

HUSET I SANDEN

Der gravhaugen ble lagt en gang i vikingtid, hadde det tidligere stått et hus. Langhuset kan dateres til romertid eller

folkevandringstid. Dateringsprøvene spriker litt, så vi kan egentlig bare si at huset var bebodd en gang i løpet av de første århundrene i vår tidsregning. Kun rester av det ble gjenfunnet, og de besto av 16 stolpehull, noen strukturer som kan være deler av ytterveggen, samt et ildsted. Huset kan ha vært mellom 3,5 og 6,5 meter bredt, litt etter hvilke tolkninger en skal legge til grunn. I og med at huset er forstyrret i lengderetningen, er det ikke godt å si hvor langt det har vært.

En litt morsom kuriositet er at det i et av stolpehullene ble funnet et hvalbein. Det må ha kommet fra en stor hval, enten en bardehval eller en spermhval. Ut over dette var det få gjenstandsfunn i tilknytning til huset. Noen pimpstein, samt noen nagler og spiker av jern, var omtrent det eneste som ble funnet.

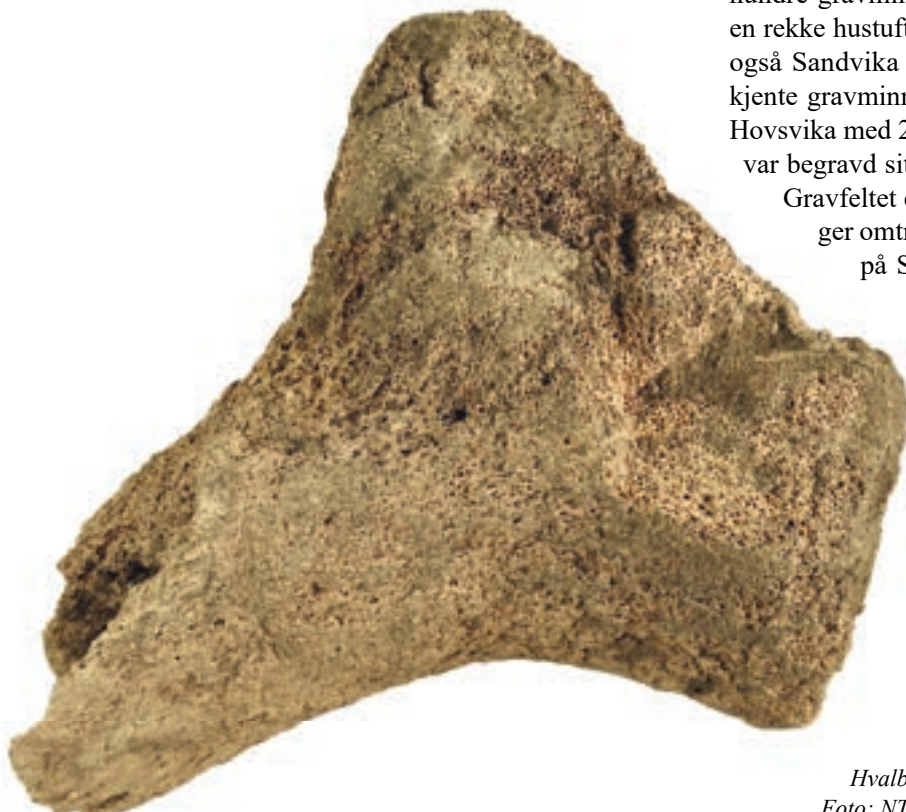
Restene av langhuset kan ha vært synlig som en tuft hevet i terrenget også da gravhaugen ble anlagt. Det at de ligger på nøyaktig samme sted, kan derfor ha vært en bevisst handling, siden båtgraven var plassert over langhusets midtlinje. Dette er et fenomen som er kjent, om enn ganske sjeldent, og spesielt som en kobling mellom eldre og yngre jernalder. De som bygde gravhaugen, virket altså å ville forstyrre – eller fremvise en kobling til – det langt eldre huset. Imidlertid ligger det et premiss her om at hustufta fremdeles var synlig da haugen ble bygget, eller at kunnskapen om huset har overlevd i muntlig tradisjon. Det er også mulig at sammenhengen er tilfeldig, men i og med at haugen lå rett over huset skal det mer til at dette er en ren tilfeldighet.

ANDRE KULTURMINNER

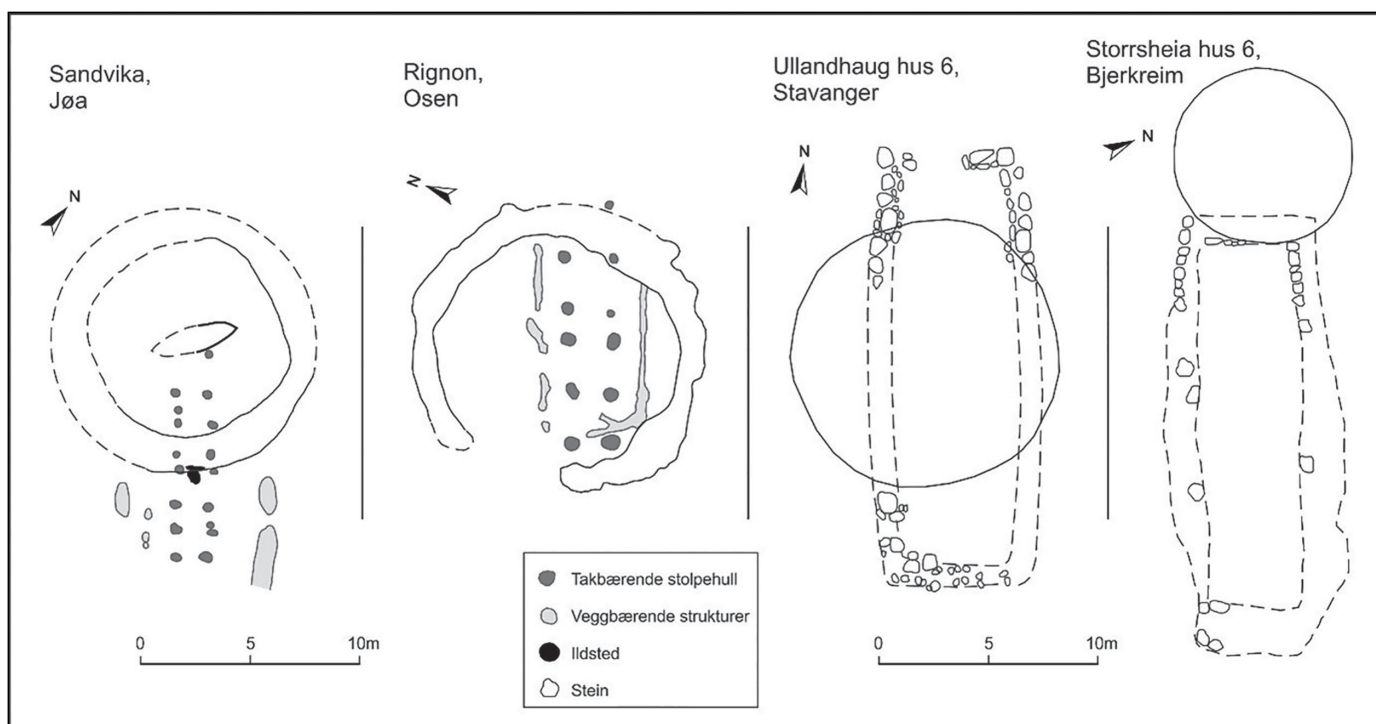
Jøa er svært rik på kulturminner. I dag er det kjent over tre hundre gravminner på den lille øya. Man kjenner også til en rekke hustufter og en bygdeborg. Vestsiden av øya, hvor også Sandvika ligger, har den største konsentrasjonen av kjente gravminner. Mest spesielt er likevel sittegravfeltet i Hovsvika med 23 flatmarksgraver, hvor de fleste av de døde var begravd sittende med knærne trukket opp mot brystet.

Gravfeltet er datert til mellom år 700 og år 900, og ligger omtrent tre hundre meter i luftlinje fra båtgraven på Sandvik. Gravene her var uten markeringer over bakkenivå, men ved avdekking var de synlige som kullsvarte nedgravinger i den ellers lyse undergrunnen, som stort sett består av sand.

På gården Sandvik er det også tidligere blitt undersøkt flere graver. I 1971 ble det påvist en grav under byggingen av nytt fjøs. Funnet ble meldt inn, men ble ikke befart før lenge etterpå. Grunneier tok vare på det de fant, men som følge av



Hvalbein fra et av stolpehullene til huset under grava. Foto: NTNU Vitenskapsmuseet



Noen eksempler på sammenfall mellom hus og grav. Figur: Phillip Wood, NTNU Vitenskapsmuseet

omstendighetene har vi lite kunnskap om selve gravens oppbygging og orientering. Graven var ikke markert på overflaten, men synes å ha vært omkranset med kuppelstein i kantene. Den var ubrent, og av gravgods fantes to sverd, flere pilspisser, en kam og en mulig kniv.

Den best dokumenterte båtgraven er en langhaug vest for gården, som ble undersøkt av Oddmunn Farbregd i 1987. Graven var plyndret, så det var kun noen perler, et knivblad, enkelte uklare jernsaker samt to ubrente bein igjen der. Båtnaglene lå imidlertid in situ, og avslørte at båten var 5 meter lang og 1,2–1,4 meter bred (T21210).

Langhaugen var én av tre gravhauger som lå samlet i dette området. Det skal også ha vært en fjerde gravhaug her. Under nydyrking en gang rett etter andre verdenskrig var det blitt funnet en rekke båtnagler. Imidlertid er det ikke kjent noen funn ut over dette. Tidligere grunneier mener dette kan være rester av en båt fra den fjerde gravhaugen.

De to siste gravhaugene er etter sigende urørte.

JØA SOM KULTURMILJØ

Jøa ligger i seilingsleden som går fra Namsens utløp og videre nordover langs kysten, og var slik sett et sentralt sted i forhistorien. Dette fremkommer av det rike kulturmiljøet og variasjonen av kulturminner som finnes her. Medregnet sittegravfeltet er det hele femti kjente graver på Sandvik, mens nabogården Hov kan skilte med hele 125. Det er altså svært mange gravhauger og røyser på øya. Siden det stort sett var det høyere sjiktet i samfunnet som fikk begravelser

som krevde en så stor innsats som hauger og røyser, forteller antallet gravminner at øya trolig har hatt en rekke mektige personer i mange generasjoner gjennom jernalderen. Dette kan være forklaringen på at gravhaugen også er lagt direkte over det eldre huset, som en markering av tilhørighet til tidligere beboere på stedet.

Vår mann fikk med seg både båt og gravgaver da han forlot denne verden. Dyret i graven er ikke artsbestemt, men er et lite pattedyr. Kanskje var han sønn av en storbonde? Kanskje var sykdommene hans til hinder for at han kunne bli en stor kriger, men at han heller spesialiserte seg på håndverk som ikke krevde en sterk kropp? De små redskapene i graven kan ha blitt brukt til skinnarbeider eller annet håndarbeid, gjøremål som kanskje passet en sykkelig kropp bedre?

Det er mange ting vi enda ikke vet om den unge mannen i båtgraven i Sandvika. Likevel har han blitt en viktig brikke i et puslespill om forhistorien på Jøa. Den lille øya på Namsdalskysten slutter aldri å overraske og forundre, og gir oss stadig små innblikk i et mangfoldig forhistorisk liv.

Forfattere

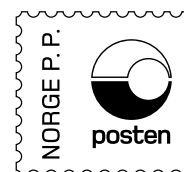
Monica Nordanger Enehaug er stipendiat i osteologi ved Institutt for arkeologi og kulturhistorie, NTNU Vitenskapsmuseet.

Geir Grønnesby er arkeolog og forsker ved Institutt for arkeologi og kulturhistorie, NTNU Vitenskapsmuseet.

Ellen Grav er arkeolog og formidlingskoordinator ved Institutt for arkeologi og kulturhistorie, NTNU Vitenskapsmuseet.



Undersøkelse av huset som lå under og ved siden av gravhaugen. Foto: Phillip Wood, NTNU Vitenskapsmuseet



Avsender
Museumsforlaget
Kjøpmannsgata 23
7013 Trondheim



Museumsforlaget

Museumsforlaget er et nisjeforlag som utgir bøker om kulturarv. Vi satser på historie, arkeologi og andre fag som forteller om fortid og nåtid for framtida. Våre utgivelser har høy faglig kvalitet og forlaget er godkjent som publiseringskanal for vitenskapelig publisering. Vi tar imot manus og bokideer for vurdering.

NR. 2 - 2023



Abonnement på SPOR

Fra 2024 koster et årsabonnement (2 nummer) 220 kr

Enkelthefter koster 110 kr.

Mer informasjon finner du på www.museumsforlaget.no

Museumsforlaget | Kjøpmannsgata 23, NO-7013 Trondheim

Telefon [47] 47 47 87 47 | post@museumsforlaget.no | www.museumsforlaget.no